Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 74 (12464) | 1984 чылдың март 28, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

ХОВУЖУЛАРНЫҢ ЧАСКЫ ЧЫМЫЖЫ

ВЛАДИВОСТОК. Приморьеде хову ажылдарын мурнукузундан күштүг часкы хар чаггаш, соңгаарладып туруп берген. Ооң ужурундан РАҮК-терниң чөвүлелдериниң сүмелээнин ёзугаар үе-шак чидирбес дээш тараажылар шык-шыныааларны, одар шөлдерин болгаш ховуларны немелде чемгерилге-биле хандырып эгелээн. Ол ажылды хары эрээн мурнуу районнарда кылып турар.

ЛЬВОВ. Украин карпаты эдектеринде шаанда эвээш продуктулуг турган шөлдер ам программалаттынган дүжүттерниң девискээри апар чыдар. Областың агроүлетпүр каттыжыышкыннарының специалистери эртемденнер-биле кады бүгү ажыл-агыйларның шөлдериниң агрохимия паспорттарын тургускан. Тараажылар оларның сүмелерин часкы хову ажылдарының үезинде ажыглаар.

МИНСК. Белоруссияның ажыл-агыйлары чигир свёклазын тарыырының экипажтарын четчелеп доозупкан. Ол культурага он муң гектар черни тускайлаан болгаш шөлдерниң чартык хире кезиин кержэлиг звеноларга быжыглаан.

(СЭТА).

Агроүлетпүр комплекизиниң айтырыгларының талазы-биле Бүгү-эвилелдиң экономиктиг чөвүлел хуралы

АГРАР ЭКОНОМИКАНЫҢ КУРЛАВЫРЛАРЫ

«Көдээ ажыл-агыйның болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа адырларының экономиктиг ажыктыын бедидер талазы-биле партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларының дугайында» илеткелди чыылганнарга чылыы-биле уткуттурган СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары **М. С. Горбачёв** кылган.

Бо чөвүлел хуралды Аъш-чем программазын күүседир талазы-биле ажылдың баштайгы түңнелдерин чугаалажып көөр дээш СЭКП Төп Комитединиң шиитпирин ёзугаар чыылдырганын СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш К. У. Черненко ону ажыдып тургаш, чугаалады. Ооң чугаазында партия организацияларының, агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының мурнунда салдынган сорулгаларның кол утказы илереттинген, оларның ажыл-чорудулгазының кол-кол угланыышкыннарының дугайында тодаргай айтыышкыннар кирип турарын илеткелчи демдеглээн.

Бистиң экономикавыс бодунуң хөгжүлдезиниң харыысалгалыг үе-чадазында турар деп, илеткелчи уламчылаан. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин боттандырар талазы-биле күжениишкинниг ажылдарның үш чылы эрткен. Бистер дыка нарын болгаш харыысалгалыг сорулгаларлыг он бирги беш чылдың доостурунуң үе-чадазынче кирипкен бис. Партия бодунуң бүгү-ле ажыл-чорудулгазынга СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, ТК-ның дараазындагы Пленумнарының стратегтиг айтыышкыннарын быжыг удуртулга болдуруп турар. Ол амгы болгаш үрдаа хуусаалыг сорулгаларны шиитпирлээри-биле хөделиринге четчир хемчээлдиг программалыг бооп турар.

Ол ажылдың улуг хемчээлдериниң дугайы эш К. У. Черненконуң февраль Пленумунга болгаш соңгукчулар-биле ужуражыышкынга чугааларында ханызы-биле, бүгү талалыг кылдыр айыттынган. Партияның, күрүне болгаш ажыл-агый органнарының, бүгү ажылчы чоннарның кичээнгей салыр ужурлуг экономиканы улам ыңай хөгжүдериниң болгаш улустуң чаагай чоруун бедидериниң сорулгаларын болгаш оруктарын ол чугааларда тодаргайы-биле айтып турар. Экономиканы удуртур ажылды улам деңдески болгаш сорулгаже чүткүлдүг байдалдыг болдурары, бүгү-ле чаа, мурнакчы чүүлдерни быжыглап, көвүдедири, массаларның чогаадыкчы чоруун болгаш инициативазын бүгү хемчеглер-биле калбартыры, топтуг, сагылга-чурумнуг, организастыг чорукту быжыглаары эргежок чугула бооп турар.

Экономика айтырыы партияның ажылынга кажан-даа төп айтырыг бооп келген болгаш бооп турар-даа. Сөөлгү үеде СЭКП ТК болгаш чазак улус ажыл-агыйының ажыктыын улгаттырарынче, эртем-техниктиг депшилгени шапкынчыдарынче, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдарынче угланган элээн хөй чугула шиитпирлерни хүлээп алган.

Амыдырал интенсификацияже кичээнгейни күштелдирерин негеп турар. Экономиканы өстүрериниң кол интенсивтиг факторларынче, эргелеп башкарарының чаа аргаларынче шилчиири — бөдүүн эвес херек дээрзи билдингир. Бо талазы-биле чаңгыс күзел чүге-даа четпес, партия, күрүне, ажыл-агый органнарының, бистиң бүгү кадрларывыстың туруштуг ажылдаары негеттинип турар. Ынчангаш бистер ону күүседип шыдаар болгаш күүседир ужурлуг-даа бис. Чуртта бедик мергежилдиг кадрлар-даа, эргежок чугула курлавырлар-даа бар. Бистиң кол курлавырывыс — калбак массаларның деткимчези, ниитилел мурнунга тургустунган айтырыгларны шиитпирлээринге оларның идепкейлиг киржири күзели-даа бар. Бистиң чуртувус бүгү угланыышкыннар-биле хөделип, күш-ажылчы коллективтерниң инициативазын болгаш чогаадыкчы чоруун хөгжүтпүшаан, бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун үндезини-биле бедидип шыдаар.

Экономиканың адыр бүрүзүн, ылаңгыя оларның хөгжүүрүнден социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээри дыка хамааржыр ооң ындыг секторларын интенсификастаары чугула. Бөгүн ындыг секторлар көдээ ажыл-агый, СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң чүүлдүг деп көргени чурттуң Аъш-чем программазын күүседиринче угландырган бүгү агроүлетпүр комплекс ол бооп турар-дыр.

ТК-ның май Пленумунуң соонда ийи хире чыл эрткен. Ол үениң иштинде кылдынган ажылдың чамдык баштайгы түңнелдерин бөгүн-даа үндүрүп болур. Көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязы 1983 чылда 1982 чылдыынга деңнээрге, 5 хуу өскен болгаш барык 134 миллиард рубль четкен. Бүгү-ле республикалар сөөлгү тос чылда бир-ле дугаарында мал ажылының продукциязының кол-кол хевирлерин белеткээриниң планнарын күүсеткен. Чыл иштинде немелде өзүлде эът дириг деңзиге 1,5 миллион тонна, сүтке — 5,4 миллион тонна болгаш чуургага — 1,8 миллиард болган.

Колхозтарның болгаш совхозтарның экономиктиг көргүзүглери база-ла эки талаже өскерлип турар апарган. Көдээге социал чаартылгаларның темпизи база шапкынчаан.

Аграр секторда идегелдиг бурунгаарлаашкыннар бар бооп турар. Ол ындыг-даа болза, ниити байдал сеткилди хандырып шыдавайн турар-дыр. Беш чылдың үш чылдарының иштинде көдээ ажыл-агый планнаттынган даалгаларга эвээш эвес тарааны, малды болгаш кушту, сүттү, өске-даа продукцияны күрүнеге чедир бербээн бооп турар.

Хожудаашкынны беш чылдың арткан ийи чылында бүрүн чайладыр төлээде, оортан чогуур түңнелдерни кылыр ужурлуг бис. Тараа бүдүрериниң өзүлдезин болгаш күрүнеге тараа садар талазы-биле доктааттынган даалгаларны ажыл-агый, район, область, республика бүрүзү чүгле ниити хемчээлиниң эвес, харын-даа культура аайы-биле ыяап-ла күүсеткен турарын хандырар хемчеглерниң системазын бирги ээлчегде боттандырары чугула. Фермалар ажылдакчыларының мурнунда харыысалгалыг сорулгалар туруп турар. Мал ажылында чедип алдынган таарымчалыг чүүлдерни улам-на быжыглаары, хөгжүдери чугула. Ону чедип алырының байдалдары бар.

АҮК-түң экономиказының кол айтырыгларын илеткелчи анализтеп тодаргайлаан болгаш интенсификацияның чорудулгазын фондуларны амгы үеде чүгле мөөңнээринче угландырып болбас деп демдеглээн. Интенсификацияда кол чүүл — ол дээрге бар болгаш немей кирген материалдыг база саң-хөө курлавырларның единицазындан продукцияны бүдүрүп үндүрериниң көвүдедири болур.

Көдээ ажыл-агыйда болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа адырларында дыка улуг бүдүрүлге күчүзү амгы үеде мөөңнеттинген. Бирги ээлчегниң сорулгазы — бүгү күчүлерни болгаш курлавырларны эң эки ажыглаары, кошкак адырларны быжыглаары, бар бүгү курлавырларның деңзигүүрүн чогумчалыг болдурары, оларның тургузуун сайзыраңгайжыдары болур.

Көдээ ажыл-агый машина тудуун хөгжүдеринче, колхозтарны, совхозтарны болгаш АҮК-түң өске-даа бүдүрүлгелерин бедик бүдүрүкчүлүг эң чаа машиналарның комплектилери-биле хандырарынче, көдээге техниканы септээриниң болгаш кадагалаарының баазазын быжыглаарынче онза кичээнгейни оратор угландырган.

Май Пленумунуң сөөлүнде Төп Комитет болгаш чазак көдээ ажыл-агый машина тудуунуң адырларын хөгжүдеринче улуг капитал салыышкыннарын угландырган, салдынган сорулганы шиитпирлээринге чурттуң кол тудуг болгаш машина тудуунуң министерстволарын киириштирген. Тодаргай сорулгалыг эң чугула сорулганы күүседирин организастаарынче кол күжениишкиннер ам угланган турар ужурлуг.

Ажыл-агыйны башкарып чорударының деңнели бүдүрүлгениң кол чүүлүн — черни билдилиг ажыглаарындан дыка хамааржырын илеткелде демдеглээн. Бо херекке сөөлгү үеде тодаргай базымнар кылдынган. Ынчалзажок кылдынган чүүлдер ам-даа эвээш. Чер ажылының эртемге үндезилеттинген системаларын хөй колхозтарда болгаш совхозтарда оожум нептередип, агротехниканы үреп турар. Тарылга ээлчештирилгелерин ажыл-агыйларның элээн кезиинде амга чедир шиңгээдип албаан. А тарылга ээлчештирилгелери чокка чер ажылының эртемге үндезилеттинген системазын чигези-биле боттандырар дугайында чугаалаан-даа херээ чок. ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң агрономия албаны болгаш эртем четкизи чер ажылының культуразынга чогуур салдарны амдыызында чедирбейн турар. Суггарган болгаш кевирген черлерни ажыглаарынче улуг кичээнгей угланган турар ужурлуг.

Мал ажылын интенсификастаарының айтырыгларынче улуг кичээнгейни илеткелде угландырган. Ол адырның продуктулуу ам-даа бедик эвес, малдың чем-суур баазазын быжыглаарынче хөй ажыл-агыйлар чогуур кичээнгейни угландырбайн, улуг комплекстерни тударынче хандыгып турар. Малдың болгаш куштуң продуктулуун бедидип тургаш, эътти, сүттү, чуурганы бүдүрерин ам көвүдедип, ниитизи-биле мал ажылының ажыктыын бедидип болурун дуржулга бадыткап турар. Бүдүрүлгелерниң болгаш хамаатыларның дузалал ажыл-агыйларын хөгжүдеринче кичээнгейни база кошкадып болбас.

М. С. Горбачевтуң оон ыңай чугаалааны болза: АҮК-түң адырларынга эргелеп башкарылганы болгаш ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле ажылды партия шиитпирлии-биле чорудуп турар. Ап чоруткан хемчеглер ниитизи-биле чогумчалыг ажыл-агый байдалын тургускан. Бүдүрүлгеге салдар чедириниң экономиктиг быраларынга эргелеп башкарылга улам-на улуу-биле даянып турар апарган. Ынчалзажок, ол дээрге, эде тургузуушкуннуң чүгле эгези-дир. Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын эргелелдиң чамдык органнары болгаш удуртукчу кадрлар ам-даа кошкак ажыглап турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң болгаш ажыл төлевириниң өзүлдезин шын дүүштүрери, салыышкыннарның дедир эгидиишкини, фондуларны ажыглаары, продукцияның шынары, экономиканы быжыглаарынга ол факторларның ролю ышкаш, ындыг айтырыглар болганчок-ла уттундуруп турар.

Чамдык удуртукчулар болгаш специалистер бот-орулга-чарылгадан коргуп, ону шиңгээдип алырынче далашпайн турарлар. Бот-орулга-чарылганы ёзу-хевир кылдыр ажыглап, ооң кол принциптерин хажыдып, чамдык ажыл-агыйларда чарыгдалдарны колдуунда күрүнениң болгаш банк чээлилериниң күсели-биле дуглаарын оралдажып турар фактылар эвээш эвес.

Колхоз, совхоз бүрүзү продукция бүдүрерин көвүдедип, акша-хөреңгилерни чедип ап, орулганы бедидип, чарыгдалдарны эвээжедип болур аргалыг ындыг байдалдар амгы үеде көдээде тургустунган.

Көдээде күчүнү ажыктыг кылдыр ажыглаары хамыктың мурнунда кижилерден, оларның күш-ажылындан, ооң түңнелдеринге сонуургалдыындан хамааржыр. Кижи бүрүзү алыс сорулгазын тодаргай билген, олче чүткүлдүг, бодунуң күш-ажылының болгаш ооң төлевириниң аразында дорт харылзаалыын ылап эскерген турар кылдыр ажыл-херекти шак ынчаар тургузары чугула. Коллективтиг керээниң бедик ажыктыын хөй чылдарда дилеп тывышкыннар бадыткаан. Коллективтиг керээже моон соңгаар-даа улуг кичээнгейни угландырары, херек кырында идепкейлиг ажыглаары чугула.

Агроүлетпүр каттыжыышкыннары чуртта чыл ажыг үениң дургузунда ажылдап турар. РАҮК-терниң хөй кезии экономиканың кол айтырыгларынче кичээнгейни угландырып, адырлар аразының харылзааларын экижидип турар. Холбаалыг адырлар-биле колхозтарның болгаш совхозтарның харылзааларының дугайында айтырыгны илеткелге онзалап айыткан. Улуг кичээнгейни болбаазырадыр үлетпүрнүң хөгжүдеринче, продукцияны кадагалап шыгжаар баазаже база ону сөөртүрүнче угландырган.

Интенсификация база эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге дүрген нептередири шиитпирлиг ужур-дузалыг болуп турар ажыл-агый чорудулгазының амгы чаа байдалдарында ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының база ВАСХНИЛ-диң эртем-шинчилел организацияларының ролю болгаш харыысалгазы бедип турар. Планнаашкынны сайзыраңгайжыдары, интенсификация, специализация болгаш концентрация, агроүлетпүр бүдүрүлгезин таарыштыр тургузары, бүдүрүлге күчүзүн чөп ажыглаары болгаш көдээниң социал хөгжүлдези дээн ышкаш чугула айтырыглар талазы-биле ажылдарны кылырын практика негеп турар. Агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарының бүгү механизмин экижидеринче онзагай кичээнгейни угландырар херек.

Ооң соонда илеткелчи партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларынга доктааган. Эш К. У. Черненко февраль Пленумунга болгаш Төп Комитеттиң аппарады-биле ужуражыышкынынга чугааларынга чурттуң мурнунда турар сорулгаларны күүседири партийжи удуртулганың деңнелин бедидеринден дорт хамааржыр деп онзалап айыткан. Ол Аъш-чем программазын боттандырарынга база долузу-биле хамааржыр.

Партия болгаш совет органнарының албан-хүлээлгелерин улам тодаргай аңгылаар деп СЭКП ТК-ның айтыышкынын практика кырынга күүседир ужурлуг бис. Партияның чамдык райкомнары агроүлетпүр каттыжыышкыннарының орнунга ажылдап, хүн бүрүнүң ажыл-агый айтырыгларын оларның киржилгези чокка шиитпирлеп турары, ажыл-агыйларның специалистериниң болгаш удуртукчуларының дорт харыылаар ужурлуг херектерин холгаарлап турары шын эвес, ол чорук кадрларның даандырган херээ дээш харыысалгазын кудуладыр. Райкомнарның кол-ла сорулгазы болза кажан, чүнү кылырын көдээ ишчилерге айтып бээри эвес, а даандырган ажыл-херек дээш, бүдүрүлгениң алыс түңнелдери дээш кадрларның харыысалгазын бедидериниң талазы-биле доктаамал ажылдаары болур. Партия комитеттеринге ажыл-агыйны удуртуру дээрге-ле, бир-ле дугаарында, кижилер-биле, кадрлар-биле ажылдаары болур деп, Төп Комитет айтып турар. Бо формула тодаргай утка-шынар-биле долдунган турар ужурлуг, бо чугула партийжи принципти чайгылыш чок удуртулга болдурар херек.

Көдээ ажыл-агыйның агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының кадрлар-биле ажылын илеткелчи анализтээн.

Кадр айтырыглары-даа, экономиктиг айтырыглар-даа көдээниң социал чаартылгазы-биле холбаалыг. Май Пленумунуң сөөлүнде дыка хөй областарда болгаш республикаларда чуртталга болгаш культура-амыдырал тудуунуң темпилери өскен. Ооң-биле кады бүдүрүлгениң эвес тудугларның планын доктаамал үзүп турар областар, крайлар болгаш республикалар бар.

Бүгү черниң удуртукчуларының ажылын СЭКП ТК оларның сөстерин эвес, а ажыл-херектерин барымдаалап үнелеп көрүп турар деп, илеткелчи демдеглээн. Көдээде партия болгаш совет органнарының ажылының стилин болгаш методтарын сайзыраңгайжыдары анаа-ла ужур эдерткен сорулга эвес, ол дээрге партияның экономиктиг политиказын ажылчы чоннарның чогаадыкчы инициативазы-биле, энергиязы-биле, Аъш-чем программазын боттандырары дээш калбарган социалистиг чарышка оларның киржилгези-биле улам-на долу каттыштырарының аргазы-дыр.

Партия комитеттери, совет органнар, министерстволар болгаш ведомстволар, көдээ ажыл-агый эртемденнери, колхозтарның, совхозтарның болгаш бүдүрүлгелерниң, агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа адырларының удуртукчулары болгаш специалистери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин, ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын күүседир дээш күжениишкиннерин улгаттырар дээрзинге быжыг бүзүрелин партия Төп Комитединиң өмүнээзинден М. С. Горбачев илеткелиниң түңнелинде илергейлээн. Көдээниң ишчилери 1984 чылдың планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүсединге улуг чедиишкиннерин чедип алгаш, кол сорулганы — совет кижилерниң чаагай чоруун улам ыңай бедидерин шиитпирлээринге төлептиг үлүүн киирерин чигзиниг чок деп, илеткелчи чугаалаан.

* * *

Хуралдың киржикчилери, санал берген эштер көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын бедидериниң аргаларын чугаалажып, ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын күүседирин хандырарынче угланган тодаргай саналдарны киирип турар.

Бүгү-эвилелдиң экономиктиг чөвүлел хуралы март 27-де ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

Апрель 21 — КОММУНИСТИГ СУББОТНИК ХҮНҮ

ТОДАРАТКАН

Ленинчи коммунистиг субботникке белеткел ажылдары чер-черде шапкынчаан. Апрель 21-де кылып чорудар ажылдарын Барыын-Хемчик районнуң субботник эрттирериниң штабы тодарадып тургускан. Хоорай, суурларның ажыл-ишчилериниң чамдыктары чурттакчы черлериниң чаагайжыдылгазынга киржир. 300 гектар черниң шыгын базырар, 200 гектарны үлдүредип болбаазырадыр, 100 гектарны суггарар, 150 тонна үрезинниң хоранаашкынын чорудар.

Ниитизи-биле ол хүн 20 муң рубльдиң ажылдарын кылыр. Ооң он муңун беш чылдың фондузунче шилчидерин көрген.

* * *

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери субботник хүнүнде 1200 рубльдиң ажылдарын кылып чорудар. Көдээниң ажыл-ишчилери 40 гектар черни суггарар, 100 гектар сиген шөлүнүң дажын аштаар. Бир кол участок — кыргылда, ол хүн 300 өшкүнү кыргыыр. Шуй-Аксы, Дустуг-Хем-Аксы хемнерниң көвүрүглерин септээр, суурнуң чаагайжыдылгазынга хөй санныг кижилер киржир. 40 кижи электри шугумнарының чагыларын тудар. 80 малчын, 21 механизатор, 15 тудугжу, 10 чолаачы боттарының ажылдап турар участоктарынга ажылдаар.

Ниитизи-биле субботникке бо ажыл-агыйдан 770 кижи киржир.

ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың үш муң ажылчыннары коммунистиг субботникке хынамчалыг белеткенип турар. Субботник эрттирер талазы-биле тургускан тускай штаб ажылдап эгелээн. Бригада, цех бүрүзүнүң кылыр ажылдарын тодараткан, ажылдаар үезиниң графиктерин тургускан. Бо бүгү ажылдар күштерни дең хуваарынга, эң бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга дузалаар.

«Кызыл суббота» хүнүнде 350 тонна бедик сорттуг даг-дүгүн бүдүргеш, чүдүрүп чорудар. Комбинатта электроэнергия, чиг-эт, материалдар камналгазының агар саннары ажыттынган. Субботник хүнүнде экономиктиг болгаш материалдыг чарыгдалдар үндүрбейн, камналганы чедип алыры көрдүнген.

Ажылчын бүрүзү күш ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, продукцияның бот-үнезин чиигедирин хүлээнген дээрзин комбинаттың директору Ю. Т. Комаров демдеглеп турар. Апрель 21-де олар, шупту чаңгыс кижи дег, коммунистиг субботникче үнеринге белен. Ажылчыннарның чамдыызы чаагайжыдылга ажылдарынга киржир.

В. МААДЫР.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Улус депутаттарының хоорай Совединиң 1984 чылдың апрель 14-те болур сессиязынга «Улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскомунуң 1983 чылда ажылының дугайында» отчётту чугаалажыр.

Сессияның хүн айтырыын белеткээринге болгаш ону сайгарып чугаалажырынга хоорайның ажылчы чонунуң идепкейлиг киржирин улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскому дилеп тур. Силерниң санал-оналыңарны, дилээлерни дараазында адресте манап турар: **хоорküүском, депутаттар өрээли,** телефоннар: 2-37-78, 2-51-87, 2-42-85.

ТАҢДЫ: байдал дүвүренчиг

— Мактаныр аргавыс чок ийин, мал-маганывыстың хорап турары аажок. Чогум ажаап алган хураганывыстың саны эрткен чылдың бо үезинде турган деңнелден элээн хөй. Оон өске чүнү чугаалаар боор — деп, СЭКП-ниң Таңды райкомунуң бирги секретары Виктор Дмитриевич Куркутов чугаалап ор. — Бүгү-ле хемчеглерниң ап турар улус-тур бис: аъшкарып-чемгерип, суг-суггадын хандырып... Ол хирезинде-ле хорамча хөй болуп тур.

Таңды районнуң ажыл-агыйларындан чаңгыс-ла февраль айда 1600 ажыг баш шээр мал өлген. Бо көргүзүг эрткен чылдың февральдыындан барык-ла дөрт катап хөй. Ол айда өлген мыйыстыг бода мал 80 ашкан азы эрткен чылдың деңнелинден 40 хуу көвүдээн. Оон ыңай өлүг төрүттүнген болгаш ара салган малдың саны база эвээш эвес. Мал чеми эвээжеп, өл-шык көвүдеп, кыштаглаашкынның берге үези келген болганда, дээштиг хемчеглерни дарый албас болза. Совет Тываның 40 чыл оюнга чедиишкиннерлиг ужуражыры мында белен эвес хире апарган.

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Алаакта кожа-кожа үш ферма бар. Оларның кайызында-даа малдың деңгели шоолуг эвес, көдүрүп турар инектер безин бар. Ында ажылчыннарның чугаазы-биле алырга, «үнгеп турар». Инек-даа, бызаа-даа кажааларының ишти өл, чамдыктары мырыңай шалбааланы бергилээн, бичии-бичии хөөлбектер безин бар. Кажааларның хөй кезииниң ханалары доштуг. А Алаак-3-те инек кажаазын чаңгыс каът манза-биле кылган, ооң ханазы анаа-ла кылын дош. Ол кажааның иштин бо чоокта аштаваан, доң өдекти болгаш малгашты саваң-биле дуглай базырып каан, соогу даштыыртан дээредевес. Малды анаа кажаалавайн, даштын өдекке хондурганы дээре хире.

Алаактың бо фермаларының чамдык кажаалары изиг, ханазындан-даа, дээвиириндең-даа дамдылап турар. Ынаар кирген кижиниң караа дораан-на ажый бээр — агаарлатпайн турары илдең. Ындыг турбуже агаар сорар хоолайларның чамдыызын дуглагылап каан. Бызаа кажаазының ындыг хоолайын чоорган-биле бөөшкүннээш, от база одап турар. Өл кажаадан үнген инектиң малгажы инекке чыпшындыр доңуп, ону хаарып хүнзээр. Бо болгаш өске-даа чылдагааннардан малдың хорамчазы көвүдеп турар. Ук совхозтан чүгле февраль айда өлген мыйыстыг бода малдың саны 36 четкен.

Ветеринария албанының негелдези дыка шыңгыы болур, ынчалзажок ук негелдени совхозтуң И. Юлубаева баштаан ветажылдакчылары каржызы-биле хажыдып турар. Олар «хоржок апарган» инектерни кажаа иштинде инектер аразынга соктуруп турарлар. Ол дээрге моральга болгаш этикага удур үүлгедиг-дир.

Ферманың девискээрлеринде санитарлыг байдал негелдеге дүүшпес. Ылаңгыя эң арыг турар ужурлуг эм складының чоогунда хүл, шилдер болгаш өске-даа бок хөй. Ында машинадан дүжүрүп каан он хире шоодай гексохлоранның шоодайлары шупту чарык, өл малгаш-биле холужуп чыдар, санаары безин берге. Складтың температуразы доктаамал эвес, эмнер доңуп-даа турар. Алаак-1 фермада сүт хүлээп алыр М. Бланк саанчы бүрүзүнүң хүнде сагган сүдүн демдеглевейн, чүгле ниити түңүн бижип ап турар. Ооң уламындан кымның канчаар ажылдааның тодарадыры берге. Бызааларга бээр сүт куткан саваның дүвү дежик, сүт шала кырында оргулааны бадып чыдар.

— Ийи хойнуң даваннары бастынмастаан. Оларны мал эмчизи Юлубаеваның айтыышкынын ёзугаар дөгергилеп кагдым — деп, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң хойжузу Оюн Борбуй-оол биске чугаалады.

Малчын тос чыл хой кадарган болду, багай эвес көргүзүглерлиг болуп келген. Бо чылын, харын, элээн хорамчалыг. Ооң чылдагааның хураганга чылыг кажааның чогу-биле, хой кажаазының соок болганы-биле ындыг болган деп тайылбырлаар болду.

Хойжунуң санажылга дептерин көөрүмге, хой төрүп эгелээнден бээр 28 хураган өлген деп демдеглээн. Оларның кырынга ара салган, өлүг төрээн болгаш кызыр арткан хойларны кадарымга, хойжу чүс ажыг хураганны чедир албас болган.

Монгуш Сүге-Маадырның коданындан база хөй хураган өлген, бо айда беш хой хораан. Ооң чугаазы-биле алырга, аза-огунга үглеткен хойлар арыпкан, ооң уламындан хураганнары ырбыска болган. Арган хойларның сүдү чегей, хураганнарын тоттурбас. Амыдыралында бир-ле дугаар мындыг берге таваржып турар. Аныяк хойжу малдың өлген чылдагааның орта билбес болду. Кол мал эмчизи И. Юлубаева-даа, ооң өөнүң ээзи кол зоотехник М. Юлубаев-даа өлген малдарга акт тургузуп, кандыг чылдагаандан хорамча болуп турарын тайылбырлап бербээн. Черле ынчаш, кайы-даа ажыл-агыйның малчыннарында өлген мал актыларының хоолгазы малчында чок. Тускай эртемниглер малчыннарга нургулайында, чүгле мал санаар үеде кээп турар. Сүге-Маадырның кажаазын канчаар дезинфекциялааны база билдинмес, күзүн маңаа малчын көжүп кээрге, кажаа иштинге чазылбаан ийи шашки чыткан, а кажааның эжии ажык, агаар тырттар хоолайлары дуглаттынмаан турган. Ажыы-биле чугаалаарга, бо малчыннар малының өлген чылдагааның чүү чүвеге шамнаар аайын тыппас болдулар.

— Витаминниг сиген далганы, сула, минералдыг брикет болгаш өске-даа мал чемнерин берип, чылыг суг-биле суггарып турдувус. Ынчанмыже хураганнар өлүп турду — дээш, Сүге-Маадыр бажын туттунду. — Зоотехник мени ажылымдан үндүрер деп тур.

«Коммунизмниң херели» совхозтуң хоочун хойжузу Оюн Хунапай ажылындан үндүртүп алган болду.

— Ыядынчыын чүү дээр сен, дуңмакым, ажылымдан дүүн үндүртүп алдым. Ындыг-даа чүдек чүве турбас! Бригадир «өлүрген хураганнарыңны төлеп бер» дидир. Төлеп бээр мен, харын. Ынчалза-даа чаңгыс хомуданчыг чүве: мээң хоюмну карабажыңдан чаа келген кижиге ооң хүлээдип бергени. Бир эвес хой өлүр болза, ол кижи «Хунапайның чилчиинге кирип каан малыдыр» дээр ыйнаан — дээш, караанын чажы бүдденейнип ор.

Малчын эрткен чылын чүс башка онаалтыр 102 хураган берген хоюн күрүнеге дужаапкаш, күзүн өске кодан хой хүлээп алган. Олары декабрь эгезинден бээр бөгүнге чедир ийи-чаңгыстап төрүп келген. Эрги ээзи коданга кошкар тудуп турган хевирлиг. Арганы аажок, хураганын тоттурбас. Тозан ажыг хураган өлген. Мал эмчизи «дук чигениинден өлген» деп тодараткан, а акт чаңгыс-даа чок.

«Коммунизмниң херели» совхозтан чүгле эрткен айда эрткен чылдың ол үезинден үш катап хөй азы 370 хире баш шээр мал өлген. Ынчалза-даа эрткен чылдың февральдаазындан беш катап хөй азы 515 баш хой Тока аттыг совхозтан өлген. Ол совхозтуң № 1 бригадазының бригадири чок, а эң хөй хураган хораан № 3 бригаданы эрткен чылын чаа техникум доосkan Алексей Сымчаан удуртуп турар. «Коммунизмниң херели» совхозтуң № 2 хойжу бригадазын, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Алаак-1 сүт-бараан фермазын база чаа кирген улус удуртуп турар. Черле ынчаш кышкы үеде кандыг-даа кадрларның солчулгазы болгаш ажылдан үнер-кирери Таңды районда хөй. Чамдык кадрларның ажылдан үнгенин совхоз директору, профком даргазы безин билбес. Хойжузу Оюн Хунапайның ажылдан үндүртkенин совхоз директору Шушеначев ийи хонган соонда район төвүнден профэвилел райкомунуң даргазы Дардаш телефоннаарга, ынчан дыңнаан. Бо чижектер районда кадрлар-биле ажылдың суլазын херечилеп турар эвес бе?

Март 16-ның медээзи-биле алырга, Таңды районнуң күрүнеге саткан сүдү эрткен чылдагызындан 32,5 тонна эвээш, эът садарының квартал планы дөңгүп-ле 43 хуу күүсеттинген. Ниити бүдүрген сүт болгаш бир инекке онаалтыр сагган сүт база эвээжээн. А хораан малдың саны дыка көвүдээн. Районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый органнарындаа кыштаглаашкында четпестерни дарый чайладыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни алырын тургустунган байдал далаштырып келген. Кыштаглаашкынның эң берге үези час дээрзин уттуп болбас.

К. ЧООДУ.

Беш чылдың шалыпчызы

МУРНАКЧЫГА ДЕҢНЕЖИҢЕР

Коммунист Алдын-кыс Санаа-Байыровна Монгуш Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң мурнакчы саанчызы. Оң бирги беш чылдың үшкү чылында бир инектен-не 3000 килограмм сүттү саап алыр бедиткен хүлээлгени алган. Хүлээнгени күштүг дикир болгай, ынчангаш өстү ажыл-херек кырынга бадыткаары эң-не берге айтырыгларның бирээзи, ону дуржулгалыг саанчы эки билир. Планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни ыяап-ла күүседири амгы үеде хамааты бүрүзүнүң кол херээ дээрзин бедик харыысалгалыг-биле үнелеп көргеш, бүгү-ле арга-мергежилин, күжүн, билиин сүт саалдазын көвүдедиринче угландырган.

Хамыктың мурнунда саар инектериниң ажаалда, чемгерилгезин экижидеринче кол кичээнгейни угландырган. Ол дээрге инектерни чүгле тоттур чемгерери, азыраан кургаглаары эвес-ле болгай. Орта хамааржыр хемчеглер хөй: инектерниң уксаазын экижидери, чулуктуг болгаш бөдүүн мал чемнерин бүдүрерин көвүдедири, чайгы үеде одар, суггатты шын таарыштырары, дүнеки кадатты организастаары, инек кадарчыларының харыысалгазын бедидери, күш-ажылдың сагылга-чурумун коллективке быжыглаары. мурнакчы дуржулганы өөренип, ону ажыглаары болгаш өске-даа чүүлдер бар. Шынап-ла, бо болгаш өске-даа чугула негелделерни фермага боттандырбаска көргүзүглер экиживес. Дөргүн сүт-бараан фермазының коллективи оларны амыдыралга боттандырар дээш ажылдап турар. Оон түңнелинде Алдын-кыс Санаа-Байыровна Монгуш эрткен чылын бир инекке онааштыр 3564 кг сүттү саап алгаш, республиканың саанчыларының ортузунда социалистиг чарышка бирги черни ээлээн. Профессия талазы-биле эң бедик көргүзүгнү чедип алганы дээш А. С-Б. Монгушка «1983 чылдың чемпиону» деп атты СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому тывыскан.

1961 чылдан бээр бо фермага саанчылап келген хоочун ажыл-ишчи чединишкиннеринге кажан-даа мөңээргенип, оожургап көрбээн, харын-даа чыл келген тудумна ону көвүдедир дээш мурнакчы саанчыларның арга-дуржулгазын ажыглап, чедир ажыглаттынмаан арга-курлавырлар тыварынче доктаамал кичээнгейни салып турар. Республика чемпиону саанчы бо чылын эрткен чылдан хөй сүттү саап алыр сорулганы салган ажылдап турар.

Алдын-кыс Санаа-Байыровна 1963 чылда ферма эргелекчизиниң ажылынче дешиттирген. Оон бээр бо хүнге чедир коллективти удуртпушаан, саанчылап турар. Дөргүн сүт-бараан фермазы чүгле районда эвес, харын республиканың мурнакчы фермаларының санынга шагда-ла кирген. Эрткен чылын ферма бир саар инекке онааштыр сүт саап алыр хүлээлгезин 451 килограммга ажыр күүсеткен. Сүттүң шынары чыл келген тудум-на экижип орар.

Совет Тываның 40 чылын демдеглээр 1984 чылда дөргүнчүлер курунеге 475 тонна сүттү садар, төрүүр чүс баш инекке онааштыр 95 бызааны менди доруктурар, бир инектен-не 1800 кг сүттү саап алыр, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн пландан ажыр бир хуу бедидер, продукцияның бот-үнезин 0,5 хуу немей чиигедир бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алганнар. Ону күүседиринче коллектив бүгү күжүн угландырган. Ынчангаш олар бирги кварталда курунеге 85 тонна сүт садар онаалдазын хуусаа бетинде, март эгезинде күүсеткен. Дөргүнчүлер боттарының бар аргаларын санап көргеш, курунеге сүт садарының чыл планын октябрь 11-де күүседир бедиткен хүлээлгени алганнар. Ону амыдыралга боттандырар дээш «Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» деп девизтиг чарышка коллектив идепкейлиг киржип турар.

Ленин болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнерниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады А. С-Б. Монгуштуң онаашкан ажылынга болгаш хөй-ниитиниң херээнге идепкейлиг киржилгезин барымдаалааш, ону СЭКП обкомунуң бюро кежигунунге соңгаан. Төлептиг ишчи коллективтиң болгаш бодунуң социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш бо хүннерде ажылдап турар.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: республика чемпиону А. С-Б. Монгуш.

В. ПИВОВАРОВТУҢ фотозу.

БҮЗҮРЕЛДИГ

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажыл-ишчилери Совет Тываның 40 чылынга уткуштур социалистиг чарыштыг ажылдап турар. СЭКП ТК-ның чоокта чаа болган ээлчег чок Пленумунуң материалдары-биле таныжкаш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга К. У. Черненкону соңгаанын олар чүүлдүгзүнүп деткээннер.

Совхозта № 3 хойжу бригаданың төрүүр 5330 хоюндан 2540 ажыг хой оолдапкан. Ынча хире хураган менди доругуп турар. Хойжулар Калдар Надолжап, Ак-Сал Нокык-оол, Анчымаа Самбыр-оол, Ачымаа Успун-Доржу оларның коданнарында төрээн хураганнар хорамча чок. Кайы-даа коданда хойларның оолдаары уламчылап турар. Бригаданың малчыннары күш-ажылдың организастыг чоруун, бүдүрүлгениң, курунениң сагылга-чурумун быжыглап тургаш, социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседир сорулганы салган бүзүрелдиг ажылдап турар.

Х. ЧҮЛЬДҮМ.

Мөңгүн-Тайга район.

○ ○

ЧҮТКҮЛДҮҮ-БИЛЕ

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының хойжузу Күжүгет Окпан-оол хойжулаа-ла алды чыл четкен.

Ооң коданында 320 хой оолдаан, 350 хураган онча-менди камгалап алдынган. Сакманчылар Билзин Окпан-оол, Көк Күжүгет болгаш улуг хойжу Күжүгет Окпан-оол чүс башка онааштыр 110 хураган ажаап өстүрер деңнелин кудулатпас дээш чүткүлдүү-биле ажылдап турар.

М. СААЯ.

Барыын-Хемчик район.

Мөңгүн-Тайга районнуң амыдырал хандырылга черлеринде ажылдап турар херээженнер хөй. Оларның буянныг күш-ажылы көдээниң ишчилеринге улуг дузаны көргүзүп турар.

Чижек кылдыр Мугур-Аксында гостиницаны көрээлиңер. Ооң иштн кезээде арыг-силиг, чылыг. Эрткен чылдың планныг онаалдазын гостиница коллективи 120 хуу күүсеткен. Анаа ооң эргелекчизи Ч. Маргыстың, администратор К. Хертектиң салыышкыны улуг.

ЧУРУКТАРДА: Ч. Маргыс биле К. Хертек.

В. ТАНОВТУҢ сөзү болгаш фотозу.

ҮНЕЛЕП КӨӨР...

Мөңгүн-Тайга районда «Мөген-Бүрен» совхозтуң девисксэри колдуунда кадыр-берт даглар-биле хүрээленген кашпал хемчигештерлиг, тайга-сыннарлыг чер. Ында сарлыктың беш коданы бар.

Ажыл-агыйның мурнакчы сарлык кадарчыларының бирээзи Чуглур Аракчаавич Хертектиң аалы Алдыы-Кужурлуг-Хову деп черде кыштап турар. Ол өөнүң ээзи, дузалакчы кадарчы Данзыча Шожаловна-биле 1979 чылдан бээр ниитиниң малын чидириг чок кадарып келген. Чуглурларның коданында ам 222 баш сарлык бар. Олар сарлыктарын Алдыы-Кужурлуг-Ховунуң тайга-сыннарында онча-менди, хүр кыштадып турар. Сарлыкчы өг-бүле он бирги беш чылдың үшкү, өзек чылында социалистиг хүлээлгелерин багай эвес күүседип, чүс баш сарлыкка онаашшыр 80 баш бызааны камгалап алгаш, оларны өске коданга онча-менди хүлээткен болгаш улуг сарлыктарны 98, 5 хуу камгалап алган.

Хертектер юбилейлиг чылда социалистиг чарышка совхозтуң база бир мурнакчы сарлык кадарчызы К. Ч. Иргитти кыйгырган болгаш 100 баш сарлыкка онаашшыр 90 бызааны камгалап алырын хүлээнгеш, 5 тонна ногаан сигенни кезерин база совхоз девисксэринде машина оруктарының септелгезинге 200 метр орукту аштажырын бодунуң социалистиг хүлээлгелеринде кирген. Ол ышкаш улуг бода малдың баш санын чидириг чокка 100 хуу камгалап алырын хүлээнген.

Эрткен каш чылдарда сарлык кадарарынга шору мергежил берген сарлыкчы Чуглур Аракчаавич ажылының дугайын мынчаар чугаалап орар:

—Сарлык кадарарда чүү боор, хой ышкаш үргүлчү кадарып чоруур эвес дээр хөөннер чамдык кижилерде бар боор-дур. Ындыг эвес, малчын кижи бүрүзү малынга ээ-харыысалгалыг болур, ниитиниң өнчү-хөреңгизи дээш бүгү күжүн үндүрүп, ак сеткилдиг ажылдаар болгай. Сарлык кадарчызының ажыл-ижи чылдың кайы-даа үезинде чымыштыг. Сарлык тайга-таңдының аң-меңи-биле дөмейлешкек, күштүг-шыырак, дошкун мал болганда, ону кадарары хөй арга-мергежилди, күштүг негээр нарын ажыл.

Эрткен чайын саап өөредип алганывыс 20 хире сарлыктарывыстың сүдүнден 432 килограмм саржагны кылгаш, совхозка дужаадывыс. Бистиң совхоз 20 чыл бурунгаар сарлыктарны саап турган болгай. Ынчаар ажыглаар болза, сарлык мал Аъш-чем программазын күүседиринге улам улуг ажыкдузалыг болуру чугаажок. Ол ышкаш бо чылдың № 52 «Шын» солунга парлаттынган С. Ондарның «Сарлык санын көвүдедир» деп чүүлүнде бижип турар бодалын чөптүг деп номчудум. Ынчангаш бистиң совхозтуң төрүүр сарлык коданнарында сарлыктарны саалдага өөредип тургаш, сүттү, саржагны көвүдедир алыры амгы үеде шиитпирлээри негеттинип келген айтырыгларның бирээзи деп бодаар мен — деп, Чуглур Аракчаавич чугаазын доосту.

Дуржулгалыг сарлыкчының чугаалап турары черле чөптүг боор. Мал ажылдыг кижи бүрүзү кадарган малынга ээ-харыысалгалыг болуп, арга-мергежилин, бүгү күжүн харам чокка ажыглап, ак сеткилдиг ажылдаары чугула болур. «Мөген-Бүрен» совхозтуң удуртулгазы, тускай эртемниглери сарлык кадарчыларының саналдарын деткип, бо чылын сарлыктан алыр продукцияны болдунар шаа-биле көвүдедир дээш, оларның амдыгааштан белеткелди эгелезе кандыгыл деп саналын үнелеп көөрү ажыктыг боор.

И. УСПУН-ДОРЖУ.

ДЕРИГ-ХЕРЕКСЕЛДЕР АЖЫГЛАЛЫ

«Тудуг материалдары» бүдүрүлге каттыжыышкынының коллективтери дериг-херекселдер чаартырынга эрткен чылын 0,5 миллион рубльди чарыгдаан. Тууйбу, чугай, сай-довурак дээш өске-даа тудуг материалдарын бүдүреринге херек дериг-херекселдер-биле заводтарны хандырып турар. Завод бүрүзү экскаватор, авточүдүрүкчү болгаш үүрмектээр херекселдер-биле чепсегленген.

Бар күчүлерни долузу-биле ажыглаар чүве болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өзер, ажылдың шынары экижиир. Ынчалза-даа техникага кам чок болганындан үрелиишкиннер болуп турар. Чижээ, технология чурумун хажытканының түңнелинде, Элегес-Аксының керамиктиг хана материалдары заводу бир ээлчегде үжен муң ажыг тууйбу бүдүрерин он муң чедир эвээжеткен. Бо чылып ында үүрмектээр ийи херекселди, тууйбу будуур шугумну эде кылыры, бирги шугумну чаартыры көрдүнген.

Дериг-херекселдерниң ажаалдазын экижидери чугула. Техниктиг ажаалданы үезинде чорутпас, септелгени куду шынарлыг кылыр чоруктуң уржуундан механизмнер эленчизинге четпейн ажыглалдан үнүп турар. Каттыжыышкынның бүдүрүлгелеринде планныг септелгениң графиктери үстүп турары четпес.

Эт-херексел эмгелелин чурумчудары негеттинип турар. Ажык дээр адаанда дериг-херекселдерни октапкан сут чыткылаар. Артык кезектер, чамдык ээриилдер бир черде доозун-биле шыптынган ажыглал чок чыдар. Чарыгдалдарны эвээжедир сорулга-биле үрелген кезектерни кым каш чыл эдилээнин тускай кыдыраашка демдеглеп турары чугула. Чүге дизе бир механизатор ол-ла кезекти он чыл ажыр, өскези ийи ай хире эдилээн болур. Борта буруулуг, кижини тодарадыр апаар. Ол ышкаш артык кезектерни чүгле эргилерин дужааган соонда бээрин чурумчуткан. Бо чорук кайы хамаан чок дериг-херекселдер төтчеглээрин болдурбазынга дузалыг.

Техника үрелиишкининиң кол чылдагааны ээ-харыысалга чок чорукта. Ээрилди дынзыды ээрип алырын чылдырып турза-турза, кол кезектерниң үрелиишкинин болдурар. Үзеп-чаар ажылдарны болгаш үүрмек септелгени үезинде чорутпас, техниканы чуду-кара эдилээр чорук база-ла дериг-херекселдерниң туруушкунунга чедирер. Пөс тырлы бергеш, шимчедикчи ажылдавайн барганда, күчүлүг экскаватор хүнзедир ажыл чок турар таварылгалар бар.

Автомашиналар ажыглалында четпестер база бар. «Тудуг материалдары» бүдүрүлге каттыжыышкыны № 2, 3 АТБ-лерниң машиналарын лимит ёзугаар ажыглап турар. Экскаватор азы чүдүрер техника үзүктелиишкиннииг ажылдап турганының хараазында, машиналар ажыл чок артып турган. Туруушкунга таварышкан машина-техниканың чидириинден аңгыда, чолаачыларга меге немей бижилгелер кылып берип турары шуут таарышпас.

Агаардан артык тонналар бижип турганының түңнелинде, энир чылдың чүък сөөртүр планы август айга чедир ажыр «күүсеттинген» болган. Куруг КамАЗ-тарның халыы кывар-чаар материалдар чарыгдалынга база когаралдыг. Элегес-Аксының заводу 12 тонна бензинни, Кызылдың тууйбу заводу 34 тонна дизель одаар чүүлүн ажыр чарыгдаан.

Экскаваторларны он чыл ажыр эдилеп болур. Оларны үр-ле дизе, ийи-үш чыл эдилээш, үреп кааптар. Чаа хоолайларны безин үндүр бижип турган таварылгалар бар. Ооң соонда чаа техника негээр, хөй чагыглар киирер. Амгы үеде Кызыл-Мажалыкта — 2, Элегес-Аксында —3, Кызылда —4 экскаваторлар артык. Оларның шуптузун беш чыл бурунгаар алган. Ийи-үш удаа үрелиишкинге турганын санаар болза, экскаваторлар айның чартыын туруушкунга туруп турар. Бо чыл эгезинде кезек хүн иштинде каттыжыышкында он бир экскаваторнуң чүгле чаңгызы шимчеп турган.

Бульдозерлер болгаш авточүдүрүкчүлер база-ла чыл четпейн үрелип турар. Чигэттиң, материалдыг курлавырларның, ооң иштинде дериг-херекселдерниң чарыгдалын планнаары, ону шыңгыы контрольга алыры чугула. Бо дээш харысалганы күштелдирер болза эки. Чүге дизе туруушкуннардан улуг когаралдар үнүп турар.

Заводтарның кол инженерлери чарыгдалдарны эвээжедир талазы-биле чаартыкчы саналдарны өөренип көөрү күзенчиг. Дериг-херекселдер ажыглалынче улусчу контроль бөлүктериниң кичээнгейин хаара тудары чугула.

Тудуг материалдары бүдүрүп турар заводтар үстүнде шаптараазыннардан уштунар болза, тудугжулар тууйбу чок дээш ажыл чок олурбас болгу дег. Ынчангаш тудугнуң хөгжүлдези бо айтырыглар-биле тудуш харылзаалыг болуп турар. Ажылды чаарты тургузарын, четпестерни дарый чайладырын болгаш иштики курлавырларны дилеп-тыварын бо организацияларның удуртукчулары, ында хөй-ниити организациялары кичээнгейге алыр ужурлуг дээрзин айтыр апаар.

А. БАГЫР.

ҮЛҮҮН КИИРИШТИРБИШААН

Мөңгүн-Тайга район он бирги беш чылдың эрткен үш чылдарында ниитизи-биле 147.5 тонна эътти, 14.1 тонна дүктү, 110.8 тонна сүттү пландан ажыр дужааган. Аңаа ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 3 хойжу бригадазының хойжулары Тас Айызаңович Салчак биле Чечек Орусовна Сериңниң киирген үлүүн эвээш эвес деп болур. Малчын өг-бүле эрткен үш чылдарның чыл бүрүзүнде чаш мал төлү камгалап алыр, дүк кыргыыр хүлээлгелерин ажыр күүседип келген. Олар 1983 чылда төрүүр чүс хойдан 113 хураганны менди камгалап ап, дүк планын база-ла ажыр күүсеткеннер. Шак ындыг бедик көргүзүглерни олар шагның дөрт ээлчээнде кызымак ажылдап, бергелерни шудургу ажып эртип тургаш чедип алганнар.

Малчын кижиниң ажылында чымыштыг үе — хойнуң массалыг оолдаашкыны бо хойжуларда ам доозулган.

— Малчын кижи бедик көргүзүгнү чедип алыр дээш соок кыш, когурумнуг час дивейн карак кызыл ажылдаар апаар. Ол ышкаш малдың чайгы семиртилгезинче улуг кичээнгейни салып, серинн оъттуг тайгаларга чайлагладып база мал чемин четчири-биле белеткеп алыры чугула. Малчын кижи хоочуннарның сүмезинге, оларның арга-дуржулгазынга даяныр херек —деп, Тас Айызаңович чугаалаар.

Хойжулар чединишкиннерге оожургавайн, харын көргүзүглерин улам бедидери-биле мурнакчыларның дуржулгазын ам-даа хандыр өөренип, улам кызымак ажылдап турар. Тас Айызаңовичиниң чылдың-на эки көргүзүглерлиг болуп турарының чажыттарын районнуң хойжулары бо-ла сонуургаан турар. Эрткен чылын совхозтуң № 1 хойжу бригадазының хойжузу Кержек-оол Марзыңның кыштаанга хойжуларның арга-дуржулга солчулгазының үезинде Чечек Орусовна бодунуң байлак арга-дуржулгазын аныяк хойжуларга чугаалап берген.

Ниитиниң малының баш санын өстүреринге, ооң продуктулуг чоруун көвүдедиринге ачы-хавыяазы дээш Тас Айызаңович Салчакка 1982 чылда Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны хүндүлүг атты тывыскан. Хойжунуң өөнүң ээзи Чечек Орусовна Сериң Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезин алган.

Мурнакчы хойжулар чүгле онаашкан ажылын күүседиринден аңгыда, бригаданың хөй-нииги ажылдарынга база идепкейлиг. Өгнүң херээжен ээзи бригадада херээженнер бөлүүн ам 14 чыл улаштыр удуртуп, совхозка-даа, районга-даа болуп турар культура-массалыг ажылдарга идепкейлиг киржип келген болгаш «Уран холдар», «Алдын күс» деп делгелгелерге чаңгыс эвес удаа шаңналдыг черлерни алгылаан.

Тас Салчак —аныяк хойжуларның дагдыныкчызы. Ооң дагдынганы аныяк хойжулар Салават Салчактың, Дадар-оол Чамзының болгаш өскелерниң-даа көргүзүглери чылдан чылче экижип турар.

Он бирги беш чылдың дөрткү чылында база Тываның Совет Эвилелинге каттышканындан бээр 40 чыл болур оюнга уткуштур хойнуң баш санын көвүдедир, ооң продуктулуун бедидер дээш совхозтуң дирекциязы, парткому, ажылчын комитеди мал ажылдакчыларының ортузунга социалистиг чарышты дээштиг организастаарын шиитпирлээн болгаш ооң негелделерин ажылдап кылгаш, хойжуларның шуптузунга тайылбыр кылып, таныштырган.

Малчыннар Т. Салчак болгаш Ч. Сериң олар бүгү күжүн, арга-мергежилин ниитиниң малының баш санын өстүреринче, ооң продуктулуун бедидеринче дорт угландырганнар. Олар салган сорулгаларын күүсединге бүзүрелдиглер.

Х. ЧҮЛЬДҮМ.

ТУДУГЖУ

Екатерина Сергеевна Бизяеваны билбес кижи ховар деп болур. Ол — республиканың хоочун тудугжуларының бирээзи. Ол чаа ажылдалга кирген бажыңның ээнзиргей чадаларын кезий кылаштап, кылган үүлезинге сеткил ханып, өрээлдерин катап-катап хынап көрүп тургулаар. Ооң бригадазы чанагаш турган ханаларны малгаштап, чугайлап, дозулаан...

Каш хонук бурунгаар ханаларны кандыг өң-биле будуурун сүмележип, мастерлер-биле бо өрээлдерге хүнде кылыр ажылын чугаалажып турганнар. Ам ажылдар доозулган. Чурттакчылар бөгүн-даарта көжүп кирер. Хөглүг үннер борта долар.

Та кашкы бажыңны доозуп турарын бригадир санап-даа четпес. Бо бажыңны дужаапканда, Екатерина Сергеевнаның бригадазы каъттыг бажыңның соңгазындан күчүлүг Улуг-Хемниң агымын магадап көрүп турган. Бир кижи чурттакчыларга чагаа арттырып каарын сүмелээн. Ак саазынга олар мынчаар бижээн: «Эргим өннүктер! Бо өрээл силерге аас-кежиктиң шаңназын. Ажылчын байыр-биле, коммунистиг күш-ажылдың Е. С. Бизяевага удурткан бригадазы».

Ынчан февраль ай турган. Соок дөртен градус ажып турар. Электри шугумнары ак шаң кылдыр хыраа-биле шыптынган. Бетон эзилдириг дош дег доңган. Соок хүнде ажылдавас деп шиитпирге бригадир удурланган. Школа тудуу онзагай. Ону чаңгыс-даа хүн кылбаска, ажыл саадалгалыг болгай. Иштики кылып болгу дег ажылдарны кылыр деп, Е. С. Бизяеваның саналын шупту улус деткээн. Шеверлекчилер ажылдап кирипкен. Оларның соон дарый электриктер ажылдап кирипкен. Самосвалдар дааш-шимээн-биле чүъгүн дажыглап эгелээн.

Кажан чаа школаның дүлгүүрүн тутсуп тура, ол мындыг чагыгны берген: «Дүлгүүр бо-дур, уруглар, чаа, чырык, делгем класстарга ам өөренир силер. Чүгле эки өөренир херек, уруглар. Бис эки ажылдаар — силер эки өөренир. Мынчаар дугуржуп алыр бис бе?».

Будукчу турда, бригадири: «Дозу бар, киста бар, чүгле кызып ажылдаар» деп чагыыр турган. Чыл келген тудум ол кызымак ажылдың кырынга чаартынчы чорук, иштики курлавырларны дилеп тывары база чугула дээрзин билген. Ажылды механизастаарын тудугга шапкынчыдары чугула дээрзин ол каш удаа саналдап келген.

Бир-ле катап тудуг эргелелиниң кол механиги бригадага чедип келген. Екатерина Сергеевна ооң демир доскаар тып бээрин дилээн. Хырба белеткээриниң эң бөдүүн аргазы бо-ла болгай. Доскаарже тускай кириптилдикти суптарга, хырбаны дүрген белеткеп ап болур. Механик ооң чугаазын дыңнап ора, шынап-ла, эки санал-дыр деп мактаан. Ол чаа арганы ажыглап эгелээн соонда, дыка хөй тудуг шөлдериниң чанында одаглар көзүлбестээн. Чаартыкчының документизинге ат салырындан ынчан ол ойталаан. Хөй шуугаазынга хөңнүм чок, бо санал дээш курунеден чаңгыс көпеек-даа алырын күзевес мен, ол мээң эвес — бригадамның саналы чүве деп, ол харыылаан.

Быжыг туруштуг мурнакчы ажылчын тудугжулар бригадири апарган. Бригадада чээрби ийи кижиниң тозу коммунистер, артканнары — комсомолчулар. Интернационалчы коллектив чылдан чылче бедик көргүзүглерни чедип ап келген. А. Райкова, Н. Арнатская, А. Ооржак мергежилдиг ажылчыннар болган. Аныяк коммунист Л. Шинкоренко, комсомолчулар Н. Анай, С. Кижеккей олардан чыда калбайн турар. Найыралдыг бригада беш чыл планын дөрт чыл иштинде доозарын хүлээнген.

Быжыккан коллективте кижи бүрүзү ажылынга харыысалгалыг, кижи бүрүзү мергежилинге бердинген. Чаа ажылдап келгеннерни ижиктирер талазы-биле ажыл чоруп турар. Ынчалза-даа ийи аныяк уругну бригададан чорудар ужурга таварышканнар. Олар ийи чалгаа, чиик ажыл дилээр, бригада дээш сагыжы аарывас, тудугжунуң мергежилинге сонуургал чок кижилер болган. Бир чыл ажыр чүгле ажыл-биле хүндүткелди, алдарны чедип алыр деп сургаза-даа, олар кинода ындыг болур, а амыдыралда өске дээш, боттарының түрүжүн салбас болганнар. Эттинер бис дээн аазаашкыннар түңнел бербээн.

Профэвилел комитединиң даргазы бижип каан илеткел сунгаш, даарта Кызылга аныяк тудугжулар слёду болур, орта чугаалаар чүүлдер бо дээн. Ону номчаан соонда, хөй аазаашкын бергеш канчаар, бодум бодалдарымны хуралга чугаалаайн дээш, саазынны дедир сунган.

Слётка ооң чугаазын чыылганнар улуг сонуургал-биле дыңнаар болган. Тудугнуң шынары кандыгыл? Бис бир-ийи чыл эвес, он-он чыл ажыглаар кылдыр бажыңнар тудуп турар бис. Ам төрүттүнмээн салгал анаа чурттаар. Ынчангаш шынарны экижидери эң чугула сорулгаларның бирээзи дээрзин ол орта чугаалаан. «Шын-шын» дээн деткиишкиннер ында-мында дыңналган. Бетон кылыгларның иштики талазы багай шынарлыг. Чугайның, будуктуң шынары база эки эвес, материалдарның чарыгдалы хөй, кадагалалы багай дугайын ол ынчан база демдеглээн. Шагаан-Арыгның, Туранның болгаш өске-даа районнарның тудугжулары, чугаа соонда, үр-ле адыш часкааннар.

Чаңгыс хүн хуралга киржир дээш ол ажылдаваан. Ол хиреде тудугга кылдынган ажылдар, өскерлиишкиннер хөй болган. Өрээлдерде чырык киирткинген, бажын даштын асфальтылап эгелээн. Ол чаа ажыглалга кирер бажың чанында чартык тууйбуларны көргеш, хөй материалдарны үреп, төтчеглеп турар-дыр бис деп боданган.

Ол үеде эжиктер, соңгалар ыяжы чүдүрген машина келген. Бригадир биле мастер чаа эжиктерни сонуургап көре бергеннер. Оларның аразында брак бар болган. Улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү Е. С. Бизяева ону бүдүрген заводтардан тускай комиссия келзин деп дилээн. Түңнелинде шынар чок продукцияны эде кылган.

Чайгы үеде тудугжуларның хөглүү дам баар. Оюнбаштак черле үзүлбес. Хоорай кырында салбаргай кара булут диргелип келген соонда, муң чууза дагжаан дег, диңмирээшкин бирде ырап, бирде чоокшулап каап, даштын химиренип келген. Чаа малгаштаан бажың иштинче серинн салгын киир хадып турган. Агаарның арыын чүге деңнээр! Тудугжу кыстар чаъстың шимээн-даажынга үдеттиргеш, үш-дөрт үнге узун-суук кылдыр ырлажыпканнар. Чаъс соксай дүжүп чорда, бригадир Пушкинниң, Есениннин болгаш өске-даа чогаалчыларның шүлүктерин уругларга номчуп берген.

— Хавак кыры дазыр шөл турган. Ам каът-каът бажыңнар бедип үнгүлээн улуг микрорайон болган. Ону көргеш, караамга безин бүзүревес-тир мен. Улуг тудугларны бис-ле тудушкан болгай бис деп бодап келгеш, чоргааралым улам хайныр — деп, Екатерина Сергеевна чугаалаар.

Тудуг-биле ооң ажыл-амыдыралы тудуш холбаалыг. Борта өөреникчилеп киргеш, бедик мергежилдиг шеверлекчи болган. Бо организацияга ону партия кежигүнүнге хүлээп алган. Бригадир болуп ээлэн үр чыл ажылдаан. «Комсомолчу-аныяктар коллективи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы» атты чаалап алган. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, СЭКП обкомунуң кежигүнү, Кызыл хоорай Совединиң депутады Екатерина Сергеевна Бизяеваның хөрээн Күш-ажылдың Кызыл Тук болгаш Улустарның найыралы орденнер каастап чоруур.

В. ПИВОВАРОВ.

ЧУРУКТА: 48 дугаар тудуг эргелелинде шеверлекчилер бригадазының бригадири Е. С. Бизяева.

АВТОРНУҢ фотозу.

ШЕФТЕВИШААН

Район төвүнүң албан организацияларын совхозтарның малчын бригадаларынга ачы-дуза чедирери-биле хуваагаан болгаш дыштаныр хүннерде олар шефтээшкинни кылып турар. Районнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары «Кызыгаар» совхозтуң № 1 хойжу бригадазында Соян Дажының коданынга чедип, төрүүр 400 баш хой кажаазының көрженин коптарарынга дузалашкан.

Малчынның өг-бүлезинге, сакманчыларынга хоойлу-дүрүм темазынга хамаарыштыр беседаны, ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдаларның ужур-дузазын таныштырганнар. Коданда хойнуң колдуу төрүпкен, чаш хураганнар онча-менди, хойларның күш-деңгели эки. Сигенни база өске-даа витаминниг чемнерни совхоз хандырып турар. Хой, хураган кажааларында электри чырыы бар, иштн курган, өдекти төп, арыглап турар.

М. СУНДУЙ.

Тес-Хем район.

Төөгүнүң арыннарындан

РОССИЯНЫҢ БАШТАЙГЫ ПОРТУ

Архангельскини 1584 чылда Иван Грозныйның чарлыы-биле үндезилээн, ооң баштайгы тудуу корабль доктаар чер болган. Ону Соңгу Двинаның аргалыг эриинге туткан, оон Ак далайга чедир 45 километр. Ам бодаарга элдептиг ышкаш сагындырар, ынчалза-даа дөрт чүс чыл мурнунда Россия күрүнезинге өске далай-даа, бодунуң далай флоду-даа чок турган. Архангельск ындыг байдалды өскертир ужурлуг турган.

Тургустунганының баштайгы он чылында-ла чаа орус хоорай даштыкы корабльдерни хүлээп ап турар апарган болгаш Архангельск күрүне хөреңгизинге кирип турган каайлыларның үштүң ийи кезиин бере берген. 120 чыл иштинде хоорай Россияның кара чаңгыс порту, ооң далайже үнер хаалгазы болуп турган. Чүгле XVIII чүс чылдың эгезинде Балтикага Петербург тургустунуп, дүрген сайзыраанының түңнелинде Архангельск даштыкы садыг талазы-биле кол черни ээлевестей берген.

Ынчалза-даа Архангельскиниң далай өртээлдеринге ук черниң продукциязы — чудуктар болгаш Ак далайның сурагжаан манзазы кээп турган. Хоорайның чурттакчылары бурунгуларының мергежилдеринге шынчы болуп арткан: порт ажылчыннары, далайжылар, корабль тудукчулары, диликчилер, тудугжулар мында кол мергежилдер болуп артпышаан.

Соңгу далайларга эжиндиришкин дуржулгазы орус эртемге улуг дузалыг болган. Маңаа 70 хире арктика экспедицияларын тургусканын чугаалаарга-ла четчир.

Соңгу чүктү шиңгээдип ап турганының төөгүзүнүң дугайын хоорайның эң хоочун чурттакчыларының бирээзи — Ксения Гемп чугаалап орар. Ол бичии магаботтуг, көк баштыг кырган тозанче кирген, бодунуң бүгү чуртталгазының иштинде соңгу чүктүң далайларының биологиязын шинчилеп келген. Дыка улгадып келгеш безин батискафтыг далай дүвүнче бадып турган, чүгле каш-ла чыл мурнунда ажылдавастай берген. Ксения Гемп бистиң чүс чылда Соңгу чүктү шинчилеп турган барык бүгү эртемденнер-биле таныш турган. Соңгу полюсче 1912 чылда экспедиция баштап чораан билдингир поляржы-эртемден Георгий Седов-биле найыралдыг чораан. Седовтуң корабли ынчан доштар арызынга читкен болгаш бо хүннерге чедир ооң салым-хуузу билдинмес...

— Ол далайжы шагда-ла тоолчургу кижи апарган — деп, Ксения Гемп чугаалады. — Бодунуң чогааткан далай баллададаларын гитарага үдеп алгаш ырлап турганын, Арктика-биле сегиржип алыышкынче өртээлден чоруп турганын сактып орардыр мен. Хамык ужур ук кижиниң бодунуң күзел-чүткүлүнче оруунга баскан базымнары, эрткен метрлери, километрлери эвес, хамык ужур ооң Соңгу чүк дугайында тып, билип алган хөй чүүлдери чугула. Арктикага ооң соондагы бүгү тиилелгелер аңаа база хамааржыр...

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Архангельск канчаар-даа аажок улуг рольдуг болган, ол Мурманск-биле ийилээ чурттуң Европа кезээнде фашистерге эжелеттирбээн, ажылдап турган порт турган. Ол аар берге үеде архангельчи далайжылар болгаш порт ажылчыннары фронтуну болгаш тылды эвилелчилерниң эккеп турганы шериг чүъктери-биле хандырып турган.

...Архангельскиге: «Портче канчаар баарыл?» деп айтырыг элдепсинчиг дыңналыр, чүге дээрге мында чер бүрүзү — порт. Хем унунда 12 ортулукта туруп турар Архангельск барык-ла долузу-биле корабльдер доктаар чер апарган, а кол кудумчузу — хем. Ооң эриктеринде — целлюлоза-саазын комбинаттары, ыяш дилер заводтар. Ортулуктарның бирээзи судноларны тудар болгаш септээр верфь апарган. Хоорайның төп далай вокзалы теплоходка дөмейлештир туттунган, моон Ак далайның чараш ортулуктарынче аян-чорукту кылып болур.

Архангельскиниң амгы овур-хевиринге чараш аянны Соңгу чүктүң далай пароходствозунуң бедик бажыңы киирип турар, ук пароходствонуң судноларын чер бөмбүрзээниң кайы-даа булуңнарында чоруп турар. Хоорайда далайжылар белеткээр ортумак болгаш дээди өөредилге черлери, океан флоду, хем пароходствозу, эртем-шинчилел албан черлери бар.

400 муң кижи чурттакчылыг Архангельск делегейниң 64-кү параллель ындында турар соңгу чүк хоорайларының аразында эң улуу. Мында агаар-бойдустуң байдалы шириин, ажыл берге. Чогум-на харын ынчангаш Архангельскиде шалың Россияның ортумак дилиндээнге бодаарга бедик.

Архангельскиге 17 чыл иштинде барбаан кижи-биле чоокта чаа чугаалаштым. Ол мырыңай кайгап каан болду: өскен-төрээн хоорайы таныттынмас болуп-тур. Ол үе дургузунда мында чаа кудумчулар болгаш проспектилер, бедик, хөй каът бажыңнар, эриктерни дургаар хөй километр дурттуг гранит хаажылар. Соңгу Двинаны кежир чаа көвүрүг туттунган. Хоорайда троллейбус шугумун база шөйген. Шаандагы ыяш Архангельскиден арткан чүве эвээш. Чаңгыс чижек: хоорайның чуртталга фондузу бөгүн беш чартык миллион дөрбелчин метр болуп турар, ооң үш чартык миллиону сөөлгү чээрби чылдарда ажыглалга кирген. Архангельск солун архитектуралыг, 12, 16 база 24 каът бажыңнарлыг улуг хоорай апарган. Ледоколдарның ачызында ол чылды өттүр үзүктел чок ажылдаар порт апарган.

Архангельскиниң 400 харлаарының бүдүүзүнде хемчээли аңгы-даа болза, ужур-утказы чоок болуушкуннар болган. Хоорай Совединиң депутаттары хоорайның болгаш ооң чанында зонаның 2010 чылга чедир хөгжүлдезиниң чаа кол планын чугаалажып көрген. Ол-ла үеде районнарның бирээзинге уругларның чаа парус клуву ажыттынган. Ук болуушкуннар хоорайның келир үезиниң кедилиин херечилеп турар.

Юрий ШНИТНИКОВ,
ПМА-ның корр.

Тайылбыр булуңу

ДАЙЫН АЙЫЫЛЫН БОЛДУРБАС ДЭЭШ

Кижи төрелгетени амгы үеде дүшкүүрлүг байдалда чурттап турар. Совет Эвилелиниң Женева чугаалажыышкыннарының үезинде тайбың кожа-хелбээ чурттаарынче, дайын айыылын чайладырынче угланган саналдары турбуже, делегейниң бүгү ниитилелиниң тайбыңче угланган күзел-соруу турбуже, Вашингтон Англия, ГФР, Италияның девискээринге ортумак ыракшылдың чаа ракеталарын тургузуп алгаш, дайын айыылын болдуруп, сарыыл чок айыылдыг базымны кылган.

Ийи чыл иштинде делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейи совет-америк чугаалажыышкыннар чоруп турган Женеваже угланган турган, ийи чыл иштинде кижилер Барыын чүктен диргелип кээп турар дайын айыылы чавырлыр боор деп бүзүреп келген. Ол үениң иштинде ону сонуургап, хайгаарап турган кижилерге Совет Эвилели деңнээ эргелиг кожа-хелбээ чурттаарының, кайы-кайызынга-даа айыыл чок чоруктуң принцивин удур тулга болдуруп чурттаарынче чүткүлүн шынчызы-биле илередип турар деп чүве билдингир болганы чугаажок.

Женева чугаалажыышкынының бүгү үезинде ССРЭ ол чугаалажыышкыннарны чогумчалыг түңнелге чедирип болгу дег конструктивтиг, бурунгаар депшилгелиг, тайбыңга ынакшылдыг саналдарны идип үндүрүп турган. Ол саналдарның амыдыралга боттанмайн турганынга чүгле америк тала буруулуг.

Үстүнде адааныvыс чурттарның девискээринге «Першинг-2» болгаш чалгынныг ракеталарны эккеп тургускулааның сөөлүнде Каттышкан Штаттарның администрациязы ону деткип турар НАТО чурттары-биле кады деңзи караан бодунуң талазынче чайылдырып алыр дээш айыылдыг базымны кылып эгелээн. Бодунуң бир кол сорулгазы социалистиг ниитилел системазы болур ССРЭ-ге удур «ыдыктыг походту» чарлавышаан, Американың Каттышкан Штаттары Совет Эвилелинден шериг талазы-биле артык күштүг болуруун чедип алырын бодап турар. Ындыг сарыыл чок базымны кылгаш, Америка Женева чугаалажыышкыннарын уламчылап болуруңуң бүгү оруктарын дуглаан.

«Першинг-2» болгаш чалгынныг ракеталар ийи блоктуң аразында тургустунган шериг-стратегтиг байдалды үндезини-биле өскертип турар, чүге дээрге ол ракеталар чүгле 6—8 минута иштинде ССРЭ-ниң болгаш Европаның девискээринде социализм чурттарының чугула объектилеринге хора чедирип болур.

Ынчангаш Совет Эвилели бодунуң болгаш бодунуң эвилелчилериниң кызыгаарының айыыл чок чоруун камгалаары-биле харыы хемчег алыр ужурга таварыжып турар. Бир-ле дугаарында Совет Эвилели Женева чугаалажыышкыннарынга моон соңгаар бодунуң киржирин ажыы чок деп санааш, ойталаан. Ооң сөөлүнде ол чугаалажыышкыннарның чедиишкинниг доостурунга идиг болур ужурлуг таарымчалыг байдалды тургузуп турган бодунуң талазындан алганы хүлээлгелерин күш чок болдурган. Ооң түңнелинде ССРЭ-ниң Европа девискээринге ортумак ыракшылдың ракеталарын эде тургузарының айтырыы шиитпирлеттинген. ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң күрүнелери-биле дугуржуп чугаалашканың ёзугаар ол чурттарның девискээринге ырадыр адар ракеталарны сайгара тургузары көрдүнген. Бистиң ол хемчеглеривис Американың Европа чурттарының девискээринде тургузуп турар айыылынга удур күштүг хемчег болур ужурлуг. ССРЭ-ниң болгаш ооң эвилелчилериниң ап чоруткан хемчеглери бодунуң чуртунуң болгаш социалистиг дем каттыжылга чурттарының айыыл чок чоруун хандырарынче угланган чугула хемчеглер болур.

Европага ортумак ыракшылдың ядролуг ракеталарын эккеп тургусканы АКШ-ка чүгле бодунуң чуртунуң айыыл чок чоруун улам баксыратканы-биле эвес, чүгле шериг стратегиязынга уттурганы-биле эвес, оон-даа өске улуг когараалдарга таварыштырган. Чижээ, Лондонда стратегтиг шинчилелдер талазы-биле бүгү делегей институдунуң директору Р. О'. Нил шериг чепсээнин талазы-биле өскелерден артык күштүүн көргүзер бодаан дайынзырак күштер хары угда ийи кризиске таварышкан деп санап турар. Бирээзи — Чөөн чүк биле Барыын чүктүң аразында харылзаазы чидиг хевээр арткан. Ийи дугаары — барыын лагерь чурттарының боттарының аразында ядролуг чепсекке удур шимчээшкини улам күштелген. Ол эвээш-даа болза, шын характеристика-дыр. Аңаа база бир кризисти — диштерин ызыртынып алган турар экономиктиг кризисти айтып каары чугула.

Ынчангаш Европаның ол чурттарынга ядролуг ракеталарны тургусканы байдалды аажок нарыыдадып, дайын айыылын улам чидиглендирип турар. Ынчалза-даа Европа диптиң кырында диргелип келген айыылды чайладып болур четчир факторлар бар деп чүвени уттуп болбас херек. Ол чүү факторлар-ыл ол? Ол дээрге Европага дайын сөөлүнүң тайбың үези хевээр артсын дээш туржуп шыдаар четчир күштүг, аталдарлыг болгаш дуржулгалыг Совет Эвилели база социалистиг дем каттыжылганың өске-даа чурттары-дыр. Ийи дугаар улуг күш — Европаның чурттарының хөй кезии — биче азы ортумак чурттар-дыр. Олар бодунуң үезинде ниити Европа чугаалажыышкыннарынга белеткел ажылдарының-даа, ол чугаалажыышкыннар ны ң-даа үезинде боттарының сөзүн сөглээннер. Ам оларның чидиглениишкинни чавырылдырар. Европа дипке чепсегленииишкинни узуткаар дээр талазы-биле туружу бызыг. Үш дугаар күш: Вашингтонунуң ол айыылдыг базымынга удур Европа чурттарының чонунуң удурланыышкыны амгы байдалдаң ап көөрге, улам-на күштелип турар. Дөрт дугаарында, НАТО бөлүүнүң баштыңнары боттарының аразында удурланышкак чөрүлдээлерин узуткап шыдавайн турар. Ол бодунуң сөөлгү сөзүн ам-даа сөглевээн хире. Беш дугаарында, Чөөн чүк чурттары-биле дайын байдалын чидиглендирери НАТО чурттарының эрге ажыктарынга, иштики сонуургалдарынга, экономиктиг база политиктиг туружунга таарымча чок. Ынчангаш мындыг түңнелди үндүрүп болур: Европа ядролуг дайындаң чайлап шыдавас апарбаан. Европаның салым-чолу — «кезек девискээр черге» болур ядролуг дайынның болгаш коммунистерге удур походтуң талалакчыларының аспаанда эвес. Европаның салым-чолу — хоозурадынчы дайынга удур туржуп турар оон чонунуң бүзүрелдиг холдарында. Совет Эвилели болгаш социалистиг дем каттыжылганың өске-даа чурттары дайын айыылын чайладырының төөгүлүг ужур-дузалыг сорулгазын боттандырар дээш бүгү-ле бар аргаларны ажыглап, кылдынар чүүлдерни кылып турар.

Делегейге айыыл чок чорукту болдурарының, Европада политиктиг климатты чымчадырының талазы-биле Варшава Керээзиниң чурттарының бо чылдың март 5-те идип үндүрген НАТО бөлүүнүң кежигүнү чурттарга шериг чарыгдалдарын улгаттырбас болгаш улам кызырарының айтырыының талазы-биле чугаалажыышкыннарны эгелээр дугайында киирген чаа саналы үстүнде фактыларны бадыткап турар. Бүгү делегейде болгаш Европа дипте дайын өртү өөскүп турар дүшкүүрлүг үеде ол чаа саналды өөренип көөрү айтырыгларны шиитпирлээринге чугула базым болур ийик.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары К. У. Черненконуң Москваның Куйбышев округтуң соңгукчуларының мурнунга чугаалааны, боттарында ядролуг чепсектиг күрүнелерниң аразында харылзаалары ниити хүлээп алдынган кандыг-бир чижек-нормага, негелде-принципке чагыртткан турары чугула деп саналы бүгү делегейге улуг сонуургалды болдурган. Совет Эвилели тайбыңга ынакшылдыг ындыг ниити принципти бодунуң иштики политиказының үндезини болдурган. Ол бодунда ядролуг чепсектиг күрүнелерниң кайызы-биле-даа дугуржулга кылып алырындан кажан-даа ойталавас. Совет кижилер ол норма-чижектер бүгү чоннуң эрге-ажыын камгалаарынга идигни бээр ужурлуг деп бүзүреп турар.

Г. КОЛМАКОВ,
СЭКП обкомунуң лекторлар бөлүүнүң удуртукчузу, төөгү эртемнериниң кандидады.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ХАНОЙ. Тяй хемни кешкен көвүрүгнү хуусаадан ийи ай мурнадыр ажыглалга кирген.

Ол демир-бетондан кылган 126 метр көвүрүг найысылалдан соңгу Хатуен можуже орукту дыка кызырар. Тудугжулар боттарының чедиишкинин ВСР-де Транспорт ажылдакчыларының хүнүнге тураскааткан. Тяй хемни кежилдир көвүрүг — амгы беш чылда ВСР-де калбарган орук тудуушкунунуң, хамыктың мурнунда республиканың ырак-узак болгаш даглыг-даштыг можуларында калбарган орук тудуунуң хөй чижектериниң бирээзи.

СОФИЯ. Чоокку чылдарда Болгарияның Кырджадий округунга чылыткылыг черлерниң шөлү он катап калбарар.

Ол мурнуу округта ногааларны болгаш кат-чимистерни өстүреринге бирги чергениң кичээнгейин салып турар. Хүн энергиязын ында долузу-биле ажыглаары-биле чергелештир изиг суглуг дамырактарның чылыын база калбаа-биле ажыглап турар. Баштайгы ындыг чылыткылыг чер Джебел хоорайның аграр-үлетпүр комплекизинге тургустунган. Ол черниң үнүп чыдар изиг суун оранжереяже дамчыткан. Ооң түңнелинде аңаа кат-чимистер анаа чылыткылыг черлерден үш неделя мурнай быжар апарган, помидорларның дүжүдү дыка улгаткан. Бир гектар чаа оранжерея мурнукузундан 22 муң лев-акша хөй продукцияны бээр.

БУХАРЕСТ. Социалистиг Румынияның суурларының болгаш хоорайларының он-он муң чурттакчылары бо хүннерде садтарда болгаш виноград шөлдеринде ажылдап турар.

Часкы хову кампаниязының үези келирге-ле, аңаа чылдың-на эрттирер «Сад ажылының неделязы» эгелээр. Румын садоводтар болгаш оларның хөй санныг дузалакчылары бо неделяда ыяштарның курган будуктарын кезер, дөзүн хөмер, үлдүредир, химиктиг болгаш органиктиг-даа чемишчидилгелерни төгер. Бо чылын чаа кат-чимис шөлдерин кылыр делгем черлерни белеткээн. Республиканың кат-чимистиг ыяш өстүрер черлери оларга олуртур барык беш миллион дөс ыяшты өстүрген.

ПРАГА. Найысылалдың «Ак куу куш» дээр универмагы бо хүннерде чурттуң эң улуг садыг төптериниң бирээзи апарган.

Ол универмаг бодунуң тургустунганындан бээр 45 чылын демдеглеп турар. Ол магазинге чылдың-на бараан саарылгазы 600 млн. крон-акша ажып турар. Чыл дургузунда «Ак куу куштуң» делгиирлеринге чехословак чиик үлетпүрнүң эң кол 30 бүдүрүлгелери боттарының чаа бараанарын бараалгадып турар. Универмагтың чанында амыдыралга ачы-дуза чедиреринин калбак четкизи ажылдап турар.

(СЭТА).

УДУРЛАНЫЫШКЫННЫҢ ДЕМДЭЭ

БОНН. (СЭТА). Бүдүн чартык муң хире барыын-герман тайбың талалакчылары НАТО-нуң ядролуг кыжаныышкынынга удурланыышкынның, Барыын Европага баштайгы согуушкуннуң америк ядролуг ракеталарын тургузуп турарынга удурланыышкынның демдээ кылдыр эрткен воскресеньеде ГФР-ниң девискээринде британ ШАК-тың Гютерслода тургустунган баазазынче кирер оруктарны элээн хөй шак иштинде дуглааннар. Тайбың чыскаалчыларны тарады сывырары-биле чоруткан полицейлер дайынга удур шимчээшкинниң 70 хире киржикчилерин тудуп хоругдаан.

БАЙДАЛ ШЫҢГЫЫРААН

ЛАГОС. (СЭТА). Сөөлгү үеде Намибияда байдал дыка чидигленген. СВАПО-нуң президентизи Сэм Нуйоманың медеглээни-биле алырга, Мурнуу-Африка Республиканың сөөк-язы ылгакчыларының эрге-чагыргазы Намибиядан ужур-дүрүм чокка эжелеп алганы девискээринде тайбың чурттакчыларга удур истеп-сүрүүшкүннүң, өлүрүкчү үүлгедиишкиннерниң, хилинчектээшкинниң калбак хемчээлдиг кампаниязын чорудуп турар. Преторияның чагырыкчылары ындыг аргаларны гитлержилерниң дуржулгазындан өөренип алган. Оон аңгыда сөөк-язы ылгакчылары бистиң Төрээн чуртувустуң хосталгазы дээш демиселчилерни нүгүлдээр дээш хоозун-меге чулчуруушкунну база нептередип турар деп, ол чугаалаан.

Хосталга дээш дайын колониализмниң күштериниң долузу-биле буурап дүжеринге ылап-ла чедиреринге Намибияның улузу бүзүрээр деп, С. Нуйома чугаалаан.

ЧЕДИИШКИННИГ ХӨДЕЛИИШКИН

БЕЙРУТ. (СЭТА). Ливан патриоттар израиль шеригниң эжелеп турары Ливанның мурнуу талазынга эрткен хонуктарда элээн каш дайынчы хөделиишкиннерни чедиишкинниг кылган. Мында кээп турар медээлерни ёзугаар алырга, Сайда болгаш Джеззин хоорайларны харылзаштырган чазаглыг орукка партизаннар израиль механизастаттынган хайгыылчы шериглерже халдаашкын кылган. Тулчуушкун үезинде элээн хөй эжелекчилерни чыскаалдан үндүрген. Сайда районунга миналарга оон өске бир израиль таңныылдар часты берген. Эжелекчилерден балыгланганнар бар. Халдаашкыннар болгулаан черлерже немелде израиль шериг кезектерин чорутулаан болгаш олар ук черлерни шүүреп көрүп, араб чурттакчыларның аразында массалыг чиндиишкиннерни болгаш тудуп хоругдаашкыннарны эгелээн.

ӨЛҮРҮКЧҮНҮ АГАРТКАН

БОНН. (СЭТА). Дайын чылдарында СС-тиң «Өлүг баш» деп танк дивизиязынга дайылдажып чоруп турган шериг кем-херек үүлгедикчизи Курт Фогельди барыын-герман суд агартыр шииткен. ССРЭ-ниң тур эжелеттирген черлеринге ол өлүрүкчү-магачының үүлгедиишкиннеринде «кем-буруулуг чүүл чок» деп, ол черниң шииткел чери көрген.

Людвигсхафенниң нацистиг шериг кем-буруулугларны бүрүткеп турар төп албан чериниң даңзызында ады кирген 88.587 гитлержи өлүрүкчүлерден ГФР-ниң суд черлери сөөлгү чылдарда 80.355 өлүрүкчүлерни «агарткан» бооп турар. Арткан фашистиг өлүрүкчүлерге удур суд херээ оттурган-даа болза, амдыгаа чедир-ле хостуг чоруп турарлар.

ВАШИНГТОННУҢ СӨСТЕРИ БОЛГАШ ХЕРЕКТЕРИ

Никарагуаның сугларынга совет «Луганск» деп танкерниң адаанга «АКШ-ка кылган» деп каан таңмалыг миналың частыышкыны рейганчы администрацияның даштыкы политиказының алыс сорулгазынга бодун бүзүредиринче чүткүлдүг Барыын чүкте ындыг кижилерни безин аймаарадыпкан. Каттышкан Штаттарның болгаш ооң чалчаларының ол кем-буруулуг үүлгедиишкини Вашингтонуң «тайбыңны тургузарынче чүткүлүнүң» дугайында хоозун чулчуруушкунун база катап сойгалап илереткен. АКШ-тың делегейниң янзы-бүрү девискээринге — Төп Америкадан Ыраккы Чөөн чүкке чедир ажыы-биле агрессчи үүлгедиишкиннеринден хөй-ниитиниң кичээнгейин сөөлгү үеде Вашингтонуң ажылдакчыларының улам-на өөскүдүп турары «АКШ-тың тайбыңче чүткүлүнүң» дугайында сөс кырында кандыг-даа чулчуруушкуннарын өскээр угландырып шыдавас.

Делегейде стратегтиг деңдески байдалын үрээрин оралдажыр сорулгалыг планнарны Каттышкан Штаттарның боттандырып чорудуп турары делегей хемчээлинге эң-не айыылдыг чорук боор турар. Пентагонуң «политика тургузукчулары» ракетага удур камгалалдың (РУК) калбак хемчээлдиг системазын тургузар талазы-биле бодунуң программазы-биле амгы үеде чогум-на ындыг сорулганы салып турарлар. Чугааның кандыг-ла бир космос «камгалалын» тургузарының дугайында боор турарын шериг специалистер айтып турарлар. Ооң дузазы-биле Вашингтон өске улустарга бодунуң сорулгазын албадаарынга идегеп, өске талага ядролуг өлүмнүг согутну кылырын күзеп турар. Ол программаны ССРЭ биле АКШ-тың аразында ракетага удур камгалал системаларын тургузарын хоруп турар РУК системаларын кызыгаарлаар дугайында керээни үревишаан, ажылдап кылып турарын айтыр херек. Ынчангаш ону делегей терроризминиң чаа үүлгедиишкини кылдыр буруу шавар ужурлуг. Бо удаада АКШ бүгү делегейни бодунуң кыжаныышкынының адаанда киирип турар.

Совет Эвилели ындыг чөңгээ боор турда, ындыг милитаристиг эгелээшкинни аңаа көрүп турбайн. бодунуң айыыл чок чоруун хандырары-биле чогуур хемчеглерни алыр апаары билдингир. Ындыг-даа болза, Ак бажыңның ол чаа телевилелиниң чайлаш чок таварыштырар түңнели — боо-чепсекти эндере бүдүрериин кызыгаарлаарының үндезининиң шыңгыызы-биле кошкаары болур.

Вашингтонуң политиказының харыысалгазы чогун амгы үеде Каттышкан Штаттарда ат-сураглыг хөй ажылдакчылар билип турарлар. Оларны нүгүлчү буржуаз солуннар безин «Москваның айтыышкыны-биле» хөделип турар кылдыр буруудадып шыдаар аргазы чок боор турар. Оларның аразында көскү политиктиг болгаш хөй-нииити ажылдакчылары, бүгү делегейге алдаржаан эртемденнер бар. Чижээ, «кичээнгей салган эртемденнер эвилели» деп организацияның бодап турары-биле алырга, ракетага удур камгалалды тургузар чорук делегейде ядролуг деңн чорукту үрээринге улуг салдарын чедирер болгаш ядролуг дайынның өөскүп болур аргазын улгаттырар.

Амгы америк администрация делегей харылзааларын болгаш делегейге шериг-политиктиг месилдежиишкинни шагда-ла чидиглендирген. Бо талазы-биле ооң «ачы-хавыязы» кылдыр дыка ыракшылдың ядролуг чалгынныг ракеталарын массалыг хемчээл-биле тургузуп эгелээнин, «МХ» дээр улуг күштүг ракеталарны болгаш кижилерни массалыы-биле узуткаарының чепсээниң өске-даа системаларын тургузарының планнарын чижекке киирип болур.

Байдал мындыг турда, Барыын чүктүң депшилгелиг ажылдакчыларының билип турары-биле алырга. Совет Эвилелиниң боттуг тайбың инициативазы улам-на тодаргай кылдыр көстүп турар. Аңаа холбаштыр АКШ-тың Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Гэс Холл мынчаар чугаалаан: «ССРЭ бодунуң политиказын чорударда ядролуг чепсегленииишкинни кызырарының дугайында дугуржулгаларны кылырынче үргүлчү чүткүп келген. Ол шынныг чорукту угаап билир дизе, социализмге ынакшаан херээ чок. Олче бүгү делегей херек кырында чүткүп турар болгаш капиталистиг чурттар безин ындыг эргилдеге белен. Ынчаарга АКШ ол агымга удур эштип турар-дыр».

В. ЧУКСЕЕВ.
(СЭТА).

Бистиң консультациявыс

ДАРААЗЫНДАГЫ ТАВАРЫЛГАЛАРНЫ ХАМААРЫШТЫРГАН

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң 1983 чылдың июль 28-те «Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалын ёзугаар ажылчын азы албан-хаакчы ажылындан бодунуң күзели-биле онза чылдагааннар чокта үнгенде, ооң үзүктел чок күш-ажыл стажы ажылындан үнген хүнүнүң даартазындан эгелеп чаа ажылга 24 хонук хуусаа иштинде киргенде, а онза чугула чылдагааннардан бодунуң күзели-биле үнгенде чаа ажылга бир ай хуусаа иштинде киргенде, ооң мурнундагы үзүк чок күш-ажыл стажы хевээр кадагалаттынып артарын айыткан.

Ынчаарга ажылдан бодунуң күзели-биле үнер ужурга таварышкан онза чугула чылдагааннар бөлүүнге моон адаанда таварылгаларны хамаарыштырган:

1. Аарааны-биле ажылын уламчылап шыдавас азы ук черниң агаар-бойдузунга кадыкшылының байдалы-биле таарышпас дээр дугайында эмчиниң түңнели барда;
2. Бирги бөлүктүң инвалидин азы өг-бүлениң кайы-бир кежигүнү аараанындан оон ажаары эргежок чугула апарган дугайында эмчиниң түңнели барда;
3. Ашаан азы кадайын өске черже ажылдаары-биле азы оларның кайы-бирээзин чурт кызыгаарындан дашкаар албан эрттирери-биле чорутканда;
4. Ашааның азы кадайының чурттап турар черинче көжүп чоруур апарганда;
5. Организастыг чыылда чуруму-биле ийикпе азы көдээ ажыл-агыйы адырларынга, ол ышкаш партия, совет, комсомол органнарының кыйгырыы-биле чурттуң онза чугула тудугларынче ажылдаары-биле чорутканда;
6. Конкурс ёзугаар өске албан-дужаалче киргенде;
7. Аспирантураже, клиниктиг ординатураже, дээди, тускай ортумак болгаш өске-даа өөредилге черлеринче өөренири-биле киргенде;
8. Күш-ажыл хоойлузун, күш-ажыл керээзин азы коллективтиг күш-ажыл керээзин администрация хажыдып үрээшинден ажылдакчы РСФСР-ниң күш-ажыл хоойлузунуң дугайында кодекизиниң 32 дугаар чүүлүн ёзугаар ажылдан бодунуң күзели-биле үнгенде;
9. Назылап кыраан пенсионерлерниң, инвалидтерниң, сааттыг херээженнерниң база 8 хар чедир уруглуг иелерниң ажылдан бодунуң күзели-биле үнгенде.

Үстүнде айыткан чөптүг чылдагааннардан ажылдан бодунуң күзели-биле үнген кижилерниң үзүк чок күш-ажыл стажы ниити чурум ёзугаар ажылдан үнгеш, чаа ажылга бир ай хуусаа иштинде киргенде кадагалаттынып артарын чугаалап тура, ооң иштинде чамдык таварылгаларда үзүктел чок күш-ажыл стажы 1 айдан ажыг хуусааларда база кадагалаттынып артарын ылап билзе чугула.

Чижээлээрге, назылап кыраан пенсионерлер, ашаан азы кадайын өске черже ажылдадып чорутканда азы оларның кайы-бирээзин чурттан дашкаар албан эрттирери-биле чорутканда оларның үзүктел чок күш-ажыл стажы ажылындан үнгеш чаа ажылга чүү хире үе эрткенде киргенинден хамаарылга чокка хевээр кадагалаттынып артар болгаш бо талазы-биле күш-ажыл хоойлузу тускай хуусаа тодарадып тургуспаан. А инвалидтерниң кадыкшыл байдалы экижээнин барымдаалааш, инвалид бөлүүн дүжүрген хүнден эгелээш 3 ай иштинде катап ажылга киргенде, ооң мурнундагы күш-ажыл стажы кадагалаттынып артар. Ынчаарга кадайының азы ашааның чурттап турар черинче көжери-биле ажылындан бодунуң күзели-биле үнген кижиниң үзүктел чок күш-ажыл стажы үнгеш чаа ажылга 1 ай хуусаа иштинде киргенде кадагалаттынып артар болгаш ону ашаан азы кадайын өске черже ажылдаары-биле чорутканың ийикпе азы чурт кызыгаарындан дашкаар албан эрттирери-биле үнген дугайында онза чылдагааннардан ылгай билири база чугула.

Онза чугула чылдагааннар чокта бодунуң күзели-биле ажылдан үнер дээн кижи администрацияны 2 ай бурунгаар сагындырар ужурлуг, а үстүнде айыткан онза чугула чылдагааннардан үнүп турар кижи 1 ай бурунгаар администрацияны сагындырар. Ынчалза-даа чамдык таварылгаларда, чижээлээрге, өөредилге черинге кирген-биле азы өг-бүлезинде аарып турар кижини ажаап-карактаары-биле үнүп турар кижи 1 ай бетинде үндүрерин дилеп турар болза, администрация ындыг чылдагаан барда ажылдакчыны 1 ай хуусаа бетинде үндүрер ужурлуг. Үстүнде айыткан доктаал 1983 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп күштүг апарган.

А. АЖИ,
рофоблчөвүлелдиң юрист-консультантызы.

Сирия Араб Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлде планнарында колла кичээнгейин күрүне секторун быжыглаарынче угландырган.

Сирияның экономиказының кол-кол адырларын тургузуп, кабартырынга болгаш хөгжүдеринге Совет Эвилели идепкейлиг дузалап турар. Ооң дузаламчызы-биле республикада он-он үлетпүр бүдүрүлгелери туттунуп, демир-оруктарны салып, плотиналарны, электри дамчыдар бедик вольтулуг шугумнарны кылып турар.

ЧУРУКТА: Ташкентиден барган совет кол эксперт А. Золотухин (солагай таладан ийигизи) ССРЭ-ниң дузаламчызы-биле кылып турар «Барыын Мескене» дээр кол насос станциязының тудугжулары-биле чугаалажып тур.

Г. НАДЕЖДИННИҢ фотозу.

ЭТА).

Март 25-те Кызылга республиканың аныяк хөгжүмчүлериниң конкурузу болуп эрткен. Аңаа музыка школаларының өөреникчилери база башкылары киришкен. Ук конкурстуң он сес дугаар эртип турары ол. Ооң мурнундагы чылдарга деңнээрге конкурстуң киржикчилериниң күүселделериниң шынары эки болган деп демдеглеткен. Ооң киржикчилериниң саны база мурнукузундан хөй болган. Аңаа домра, скрипка, пианино, баян, аккордеон, гитара дээн ышкаш хөгжүм херекселдеринге янзы-бүрү композиторларның чогаалдары таңгылаңган.

ЧУРУКТАРДА: конкурстуң киржикчилери өөреникчилер, башкылар.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

«АНАЙ-ХААК»

«Анай-Хаак» уруглар садында «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының малчыннарының дөртен хире уруглары туруп турар. Келир үениң аныяк салгакчыларының чурттаарынга, өөренииринге, ойнап-хөглээринге таарымчалыг байдалдарны тургускан. Өөредилге-кижизидилге ажылын амгы үениң негелделеринге дүүштүр чорудуп шыдаар тускай эртемниг кадрлар ында бар.

Биче чаштарны эки аажы-чаңга, культурлуг чорукка, санап, бижииринге, чурууруңга болгаш өске-даа төлептиг чүүлдерге өөредип, кижизидер талазы-биле салдынган сорулгаларны уруглар садының коллективи багай эвес шиитпирлеп турарын оларның ажылы-биле таныжкаш билип алдывыс.

Садиктиң иштинге кирип келирге, чылыг, чырык, арыг-шевер, ханаларында уругларга тааржыр чуруктарны, фотомонтажтарны аскан. Уруглар арыг, шевергин кеттинген, оларның арыннарында өөрүшкүнүң хүлүмзүрүү долган. Моон алгаш көөрге, олар омак-хөглүг, ыры-шоорлуг өзүп орары тодаргай болду.

— Бүгү-ле өөредилге-кижизидилге ажылын программа ёзугаар чорудуп турар бис. Ынчангаш ону күүседир дээш коллектив кежигүннери билиин, күжүн, арга-дуржулгазын үндүрүп ажылдап турар улус — деп, кижизидикчи Р. Х. Артаа бистерге ажылының дугайында тайылбырлады. Шынап-ла, келир үениң салгакчылары билиглиг, төлептиг аажы-чаңныг, культурлуг болзун дээш кылып турар өөредилге-кижизидилге ажылдары багай эвес. Олар чүгле санап, бижип, чуруп турар эвес, харын музыкага, танцыга база өөренип турар болдулар. Аңаа кончуг хандыкшылдыг болгаш күзелдиг.

Уругларның чурааи, пластилинден туткан чүүлдериниң делгелгелерин организастап турар.

Совет Тываның 40 чылынга белеткелдиг ужуражыр дээш чарыш коллективте чоруп турар. Кол-ла кичээнгейни өөредилге-кижизидилге ажылының экижидеринче угландырган. «Чечектел-ле, төрээн Тывам!» деп булуңну ында кылган, моон соңгаар кылыр ажылдарны планнаан.

Ада-иелер-биле коллектив сырый харылзаалыг ажылдап турар. Оларга тускай булуңну кылган. Хуралдарны эрттирип, аңаа отчёдун берип, ада-иелерниң санал-оналдарын дыңнап, айыткан четпестерни чайладыр хемчеглерни ап келген. Уругларның кылган ажылдарының делгелгелерин оод үеде организастап, концерттерни көргүзүп турар. Садикте уругларының өөредилгези, кижизидилгези дээш сагыш салып турар ада-иелер эвээш эвес. Норбу Каң-оол, Байыр Каң-оол, Күдер Шилов, Сагды Данзын-оол болгаш өскелер-даа оларга хамааржыр.

Уруглар садигиниң коллективи чүгле болунун ажылынга кызымак эвес, харын суурнуң хөй-ниитии херээнге идепкейлиг киржип турар. Эрткен чылын совхозка беш тонна сиген белеткеп бээр оналда алгаш, ону үш катап ажыр күүсеткен. Дружинниктээр хүнүнде доктаамал дежурнуйлап, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар дээш шыңгыы ажылдап турар.

«Анай-Хаак» уруглар садының чедиишкинниг ажылдап турары ооң эргелекчизи Екатерина Очур-оолдуң кижилер-биле ажылдап билиринде, ыңаңгыя күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, ажылдакчыларның онаашкан ажылынга ээ-харыысалгазын бедидер дээш хемчеглерни ап турарында болуп турар. Кижизидикчилер Р. Х. Артаа, З. Б. Салчак, няня А. Серен-Чимит, повар Ч. Мижит-Доржу болгаш өскелер-даа мурнакчыларга хамааржыр.

Уруглар сады районнуң школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң аразында социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турар.

Х. АЛАШ-ООЛ.

ЧУРУМУН ХАЖЫТПАС

ССРЭ хамаатызының паспорту совет кижиниң бодун шынзыдар кол документизи болур. Паспорттуң күштүүн хуусаа-биле кызыгаарлавас. Хамааты 25, 45 хар чедерге, назы-харынга дүүшкен чаа фото-чуруунту паспортка иштики херектер органнары чыпшырар. Ол фото-чуруктар чок болза, паспорт күш чок болур. Ынчангаш паспорт чурумун шыңгыы сагыыры чугула. Совет паспорттуң ажыглалының чурумун хажыдып, бир Советтиң девискээринге үр үениң иштинде кирип бижидилге чок чурттаар болза, хоойлу ёзугаар кеземче харыысалгазынга онаажып болур. Хажыдыышкын дээш паспорт ээзинге административтиг хемчегни онаар ийикпе, азы акша-биле торгаар.

Тес-Хем районну кызыгаар зоназы кылдыр тургусканы-биле ооң девискээринде чурттакчыларның паспорттарынга тускай демдеглелдерни кылган. Ол ажыл чоруп турда, Самагалдай суурга рейд-хыналдалар болган. Хыналдаларны кудумчулар, кварталдар аайы-биле чоруткан. Ооң түңнелинде паспорт чурумун хажыткан чоруктар база илерээн. Чижээ, хамааты И. Данзурун паспортун үрей кезип алган болган, үүлгедиин дээш ол 50 рубльге торгаткан. Берт-Даг көдээ Совединиң чурттакчызы А. Кочанай дээрзи 1978 чылда паспортун солуткаш оон бээр бо хыналдага чедир кирип бижидилге чокка чурттап келген болган. Ол дээш база торгаткан. База чижек. Шуурмак көдээ Совединиң девискээринде чурттап турар С. Сат Улуг-Хем районда 1982 чылда үндүр бижиткенин 1983 чылда үндүр бижиткен кылдыр боду эдип алганы илерээн.

Паспорттуң ажыглалын, ооң чурумун билбес кижилер бистиң аравыста бар-дыр. Үстүнде дег хажыдыышкыннарны болдурбазы-биле чугула ол документиниң ажыглалынга хамаарыштыр тайылбыр ажылын чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле күштелдирери чугула.

Ч. СУНДУИ.

ДАЧАЛЫГДА АМЫР ИЙИН...

Өөредилге чылының доостурунга чедир санныг хонуктар арткан турда, школавыс директору Михаил Идам-Сүрүңович клазывыска келгеш, шуптувусту эргий көргеш, кымның кайа дыштанып чайлаарын, чүнү кылыр деп турарын сонуургап айтыргаш, чугаалай-дыр:

— Дыштаныылга-ла чүве дээш куруг маңнап чайлаар эвес, ада-иелериңерге дузалажыр болгай силер. Янзы-бүрү чечектерни, бүрүлерни кадырып алырын башкыларыңар чагаан болгай. Силерге база бир даалга бээр бодай-дыр мен — дээш, башкывыс соңга чоогунче кылаштай бергеш, Сарыг-Тал уунуң ховуларынче кезек кайгап алган тур оң. — Эрткен күзүн дүжүт ажаалдазынга идепкейлиг ажылдааныңарны даргалар мактаан болгай. Тарааның үнезин эки билир силер. Ол — өртээ түрбас эртине-байлак-тыр. Ол дээш кижилер амы-тынын харамнанмайн тулчуп, ол дээш тиилеп үнүп-даа чорааннар. Ынчалза-даа тарааны бистен оорлап ап чоруур дайзыннар база бар. Өргелер дугайын чугаалап турарым ол-дур ийин, оларны хээкчилер деп адаарын өөренген силер. Ынчангаш өөреникчи бүрүзү-ле 30-дан 50 чедир өргени чай дургузунда узуткап, кежин магазинге дужаагаш, квитанциязын школага эккеп көргүзер эвеспе.

Артыкы столдарда олурган Барба, Коңзан-оол, Чалаң-оол, Мөдүй-оол, Суван-оол суглар бир-ле чүвениң аайын тыппаан хевирлиг, кезек шуугаштылар. Кезээде хөглүг, каттырынчыг чаңныг Күзүне холун бедидир көдүргеш, башкының чөпшээрелин-даа манавайн, айтыра-дыр:

— Сарыг-Талда, Арысканныг-Хемде тарааны чип турар өргелер кайы оранчок Кара-Хөлче чоруй баар аъттөлдүг эвес, ол черниң өргелерин узуткап чок кылганының херээ бар чоор бе, башкы? Кара-Хөлдүң өргелери чүгле оът чиир амытаннар болбазыкпе, ында тараа тарывайн турар болгай, кем чогу аажок чүвелер ийин — дээрге, класстың өөреникчилери чир-шоң кылдыр каттыржыпкан бис.

— Өргелерни каяа-даа узуткаар херек. Олар халдавырлыг аарыгларның база өскүдүкчүлери дээрзин билир болза эки-дир — дээш, оларның хоразының дугайында хөй-ле чүүлдерни башкывыс чугаалады...

Ажыл-амыдыралывыстың аайы-биле Кызыл хоорайга көжүп келгенивистиң баштайгы чылдары бисти чамдык берге айтырыгларга база таварыштырган.

— Соодукчувус ишти куруглаан-дыр-ла, ачазы, мээң бөгүн чайым чогу аажок-тур. Эъттен садып эккеп, саваны долдуруп көр — деп, уругларым иези бир эртен чугаалай-дыр.

— Сагыш човава. Кара, ажыл соонда садып каар мен.

— Ажылдың доостурун эът манап чытпас болгай, ээлчегге база элээн үеде турарын утпа — дээш, ажылынче далаш-биле үнүпту.

Шынап-ла херээжен улустуң чай чогу шын болгай: албан черинде кол ажылы, бажың иштиниң арыг-силиг турары, ажы-төлүвүстүң, алботтарывыстың хеп-сынын арыглап-аштаары, аъш-чем белеткээри, садыг-магазинден барааннаары... Ол-ла бүгүнү мен эки билир, кадайымның ажылын деңге үлежирин бодаар кижи болгай мен, ынчангаш магазинерже-даа, рынокче-даа бола барып, эът, ногаалар садып чоруй баар кижи мен.

Бир-ле хүн чай-кызыг чок ажылдааш, бажыңымга могай берген келдим оң. Кежээки чемни столга делгээш, кадайым мээң чанымга олурупкаш, чаңнай аарак чугаалай-дыр:

— Мен даарта бажым дүгүн чараштыр кылдырып алыйн, аңаа эвээш эвес үе негеттинерин бодуң билир болгай сен, ачазы. Рыноктан ногаалардан садып эккеп каар сен аа, амданныг чемден кежээ хайындырып каар мен.

— Мээң база даарта чайым чок. Ногаа чокка чем кылдынмас эвес, ногаа, согуна деп-ле турган херээ чүү чүвел, рынокта та бар, та чок чүве — деп хыйландым.

Кадайым мээң ынча дээримни манап олурган дег, арны арта-ла аян кирип келгеш, менче кожа чылып алгаш, чугаалады:

— Шын-на болгай, ачазы. Ол ногаалар рынокта та бар чүвези, та чок чүвези. Дачалыг улус-даа магалыг-ла чүве-дир. Демги ол Оюн, Чоодуу сугларның өг-бүлелериниң магалыын көрдаан: ногааларын, кат-чимизин дачаларында эндере тарып алган. Бис ышкаш, рынокче рюкзак чүъктеп алгаш, ногаа садып ап чоруп турбас. Ындыг магалыг чүведен кылып алыылам че, ачазы, ажылгырың аайлыг эвес, дораанна кылыптар болгай сен аан. Чурттуң Аъш-чем программазында ол дугайын база бижээнин билбес эвес сен.

Көдээге чурттап өскен болгаш дача дугайында бодал меңээ турбаан. Кадайымның ол дугайында саналдары-даа, эш-өөрүвүстүң сүмези-даа дача кылып кириптериңче мени чоорту албадапкан.

Ол ажыл-даа белен эвестерниң бирээзи-дир дээрзи баштайгы хонуктарда-ла билдине берди. Көдээге чурттап турган болза, ыяш-даш-даа, өске-даа тудуг материалдары белен тыптыр болгай. А хоорайга ооң тыптыры база берге, а садып алыр дээрге, өртээ шуут шыылаар чүве болду. Ам канчаар боор, эгелээн ажылын ара каарга, эр кижиниң арын-нүүрүнге багай ыйнаан кылдыр бодааш, ажылымче улам сундугуп, чамдык материалдарны садып ап, чамдыктарын белеткеп ап тургаш, девискээрни херимнеп, кудук казып ап, үтек-даа кылып алдым. «Бо черниң хөрзүнү хирелиг болгай, кара довурактан каш машина иштин эккеп төккениң дээре болгай, оол» — деп, дача кылырының талазы-биле дуржулгалыг апарган бир акыйның сүмези-биле база каш хонук ажылдадым.

Ажылывыс ооң-биле доозулбаан. Дыка кызымак, шалыпчы ажылдаанывысты кожаларывыс мактап турза-даа, ам-даа кылыр ужурлуг ажылдарывыстың ужу-кыдыы безин көзүлбес болду. «Дачага ажыл кажан-даа доозулбас чүве болгай, чээн оол» — деп, төреливис акыйның чугаазы шын-на болду эвеспе.

Грядкалар кылдынган, ириндилер, саваң, кара довурак-биле долдунган, малиналар тарыттынган. Ам чүгле оларны суггарары, ажаары арткан. Бүгү чүве сагыш хандыр кылдынган — өзүмнер көстүп келгилээн.

— Ам-на амыраан бис, ачазы. Тарып алган ногааларывыс көстүп үнүп келгенин магадап көрдаан. Чаагайжыды туттунган бажыңывыска каш чыл дургузунда анаа-ла дыштанып олурбайн, бо ажылды шагда-ла эгелээр турган улус-тур бис ийин — деп, кадайым улам соруң кирген чугаалады.

Дыштаныр хүннерниң бирээзинде, чедир кылдынмаан ажылымны доозуп каар дээш ажылдаар черимге келгеш, каш-ла минута боол чорумда, телефонуң коңгазы дүвүренчии аажок кылдыр алгыра берди.

— Дүрген кээп көр, өргелер халдаан, өргелер халдаан — деп, кадайымның дүвүрээн үнү дыңналды.

Удатпайн-на дачавыска чеде бергеш, кайгап калдым: — тарып өстүрүп алганывыс огурецтерниң, помидорларның, тарымал тооруктарның болгаш өске-даа ногааларывыстың сыптарын өргелер оъттап каапкан болду.

— Хайыраан капусталарывысты база «салаттап» каапкан-дырлар. Даарта база рассада олуртур мен, эжиктерден салгын безин кирбес кылдыр дуглап көр — деп, кадайым хомудаан сеткил-биле чугаалады.

Салгын кирбес кылдыр дуглаары болдунмаза-даа, салаа безин кирбес кылдыр эжиктерни дуглап алгаш, ам-на сагыжывыс амырап, капуста өзүмнерин даартазында база кээп олурткан бис.

Сагыш ышкаш чүве кайда боор. Тарып алган өзүмнеривисти өргелер база «салаттап» каапканын эртенинде көргеш, чөгенген бис. Херимивистиң даштындан үңгүрлеп киргеш, иштинден үнүп турар амытаннар болду. Оларның үңгүрлеринче суг кудуп-даа, какпалап-даа чадашкан бис.

Кадайларның сагыңгыр-тывыңгыры аайлыг эвес, кадайым мынча дей-дир:

— Ээ-та, угаанывыс хирелиг-дир, ачазы, санитар-эпидемиология станциязы бар болгай, оон эм-хоран алгаш, үңгүрлерни долгандыр чашкылап каар ол-ла-дыр-ла — олар дораан дезип чоруй баарлар.

Ол ёзугаар кылдывыс-даа. Ынчап ол хээкчилерни кезеткен бис ийин.

М. САИГЫН-ООЛ.

Ном болгаш номчукчу

«ЭРГИ ХОНАШТАР» ДУГАЙЫНДА

Аныяк автор Эдуард Люндупович Донгак бирги романын «Эрги хонаштар» деп ат-биле номчукчуларның шиитпелинге киирген.

Тывага 30 чылдарның эгезинде коллективтиг ажылагыйның баштайгы базымын эгелеп турар үеде, көшкүн чораан тыва улустуң амыдыралын автор бижээн.

30 чылдарда чүгле Тывага бооп турган болуушкуннарны эвес, харын улуг орус чуртунга чаартылгаларны, кадыг-берге демиселди база бо романдан көөр бис.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тиилээн соонда, аныяк Совет эрге-чагырганы удур контрреволюцияның тура халыышкыны чүгле совет чуртунга эвес, ооң кыдыг-кызыгаарында чурттап чоруур улуг-биче националларга база салдар-халдавырлыг турган. Автор 30 чылдарда Тывага чаа эрге-чагырганың быжыын, коллективтиг ажылагыйның баштайгы базымы эгелеп турар үезин бижип тура, орус улус-биле быжыг харылзааны, оларның арга-дуржулгазын, В. И. Лениниң революсчу идей-бодалы тыва чонга бодарап келгенин база бижээн.

Арын бүгүдезин номчуп олурда, моон соонда ам чүү болурул? Чогаалдың кол маадыры кайыын келгенил? Каяа чорааныл? Кайыын ээп келгенил? Кайнаар бар чоруур кижил деп айтырыглар номчукчуну сонуургадыптар.

Романның кол маадыры — Донгак Амырың — бөдүүн, бижик билбес, ядыы ук-ызыгуурлуг аныяк оол, кезек өөр чылгызын дилеп чорааш, дескен ак дээрбечилерниң одаанга халдып келир. Ак дээрбечилер аныяк кижини тудуп алгаш, дезип чоруур деп турар черинче күш-биле эдертип алгаш чоруптарлар... Иеден төрээ-ле ээ апаргыже чедир боо-чепсек көрбейн чораан бүдүүлүк тыва оол дээрбечилер-биле кады чорааш, оларның орук-суур үүлгедип чорааны дерзии араатанзыг чоруун көрүп, оон адырлып алыр арга чогун билип чоруурун романның арын бүгүдезинде Амырыңның сактыышкынындан таныжар бис.

Автор маадырның дугайында бижип олура, тыва улустуң ёзу-чурумун, эки чаңчылдарын, өскен-төрээн чуртунуң чараш чурумалдарын чедингир дыл-домак-биле бижээн.

... «Шыва тонунуң эдээн астыпкан, холунда аргамчы, кижен тудуп алган, кижи ортузу чоокшулай берген эр кижи өгден үнүп келген» (арын 25).

— Менди сол-ла-дыр бе?

— Көк дээрим! Көк-ле дээрим!...

— Сени чедип келир деп черле дүжевейн-даа чордум, эжиким.

Ынчанмайн канчаар, он чыл мурнунда чылгы дилеп чоруткаш читкен эжи хелхенертен онза-медээ чок көстүп кээрге, кым-даа кайгай бээри чөп.

Хенертен чедип келген кижи анаа толап чорбаан, харын бир-ле онзагай хевирлиг кижи келгенин «орус хептиг» деп бижээн домакты номчааш, кижиниң бодалы дораан-на орус чон аразынга чурттап чораан кижи-дир деп дораан-на билип каар. Чаа келген аалчының кайыын, чүден канчап чорааш келгенин айтырбайн тура, Дагба-Доржу өдектен одарже үнүп бар чораан хоюнуң кадарчызынче алгырар:

— О-ойт! Хойну аалче киирицер! Оон боот чиир чүве тудуп алыйн! — деп, ийи-үш катап девидеп алгырар.

Ол дээрге тыва улустуң эң-не хүндүлеңдиг, биче сеткилдиг, чаагай ёзу-чурумун чараш бижээн, номчукчу ол одуругларны номчуп олура, тыва чон шынап-ла амыдыралда ындыг улус-ла болгай: «Аалга киирген кижи аяк эрин ызырар, аргаа кирген кижи саат дайнаар» деп үлегер чугаа ылап-ла бадыткаттынып турар.

Өскен-төрээн чериниң чараш магалыын автор мынчаар бижип турар: «Дамырак кара сугларның шаагайындыр агып чыдары безин дыңналып келир. Кара сугну чаңгысты-ла пактаптарга, баш мээзи чык дээр... Ана аржаан суглуг оран боор ийин. Даштар бажын чүгле ажа халып чыдар-даа болза, дүне-хүндүс шолурткайндыр ырлап чыдар».

Бөгүнгү амыдырал-биле эрткен амыдыралды сактып, ону амгы үе-биле кады сайзырап олурар кылдыр автор бодунуң маадырын ынчалдыр бижээн. Амырың аал-чуртунга чедип келгеш, эш-өөрүнүң аалдарынга чоруп тура, он чыл иштинде орус чон аразынга канчаар чурттап чорааның, ында каттышкан ажыл-агыйның организастаттынып тургустунуп турганын база сактың чоруур. Ак дээрбечилер тиилеттирген соонда душ боол Амырың дириг артар, ону кызыл шеригжилер тудуп алгаш госпитальга эккээр. Сегээн соонда Амырың көдээ суурга, орус чон аразынга чурттап артып калыр. Аңаа колхоз тургусканын, колхоз даргазы Сергей Ножкинниң өлүрткенин; Шивиттигде баштайгы колхозту тургусканын, ооң даргазы аныяк оол Бапыжайның оор-дүржок лама-хамның талалакчылары — Дөнен-Кара, Дамба-Доо сугларның ханныг холундан өлүрткенин — бо бүгүнү шуптузун романның маадыры — Амырың карааБиле көрүп, чурттап эртер.

Чаа амыдырал, Совет эрге-чагырга дээш демиселдиң быжыг туруштуун, ядыы түреңги арат кижилерниң тура-соруун, кызымаккай ажыл-ижин автор эге бүрүзүнде бижээн. «Катап эгеледим», «Салам баштыг кызыл тас» — бо эгелерде быдаргай ажыл-агыйлыг көшкүн чоннуң чаа амыдыралче сундулуг чоруун, оларның демниг ижин автор тода бижээн.

Ол үеде херээжен кижиниң салым-чолун, кадыг-берге амыдыралын «Херээженниң үүлези» деп эгеден номчуурга, ээр-човулаң каракка көстүп кээр. Дүржок ашааның дорамчылалындан корткаш, дүне дезип чоруй барган Долзаңның дугайында автор мынчаар бижээн:

...Хараган чаңынга олурарга соогу кончуг. Долзаң хойнунда оглун эде чыттыргаш, хөкпейтир олуруп алган. (Арын 116). Доңганындан дижи шуут шаккылаар.

Дезип, черге хонган херээжен сөөлүнде барып үр аараш, амы-тынындан чарылган. Ол ындыг деп чүвени автор бүзүренчиг көргүскен. Ол дээрге амыдыралдыр. Аңгының дайзыннары чүгле чаа тургустунган эрге-чагырганы көөр хөөн чок, чүгле аңаа удурланып турган эвес, харын чаа амыдыралга ынак, чаа амыдыралды (Совет эрге-чагырганы) деткип турган кижилерниң сагыш-сеткилин бужартадып, ону угаан-бодал-биле буурадып узуткаарын база оралдажып турган. Ооң бир чижээ: чаа тургустунган колхозтуң даргазы Бапыжайны дора бодап, оон өжээн негээр дээш, Дөнен-Кара дүне када оор ёзу-биле бөрү ышкаш кедеп келгеш, ээн өгде удуп чыткан херээжен кижиниң арыг-чаагай сеткилин бужартадып каары.

Амырың, Чимит-оол, Хой-Саар оларның овур-хевири, оларның күзел-бодалы бөгүн долузу-биле боттанган. Романда чамдык чазыглар бар: Чижээ, чамдык эгелерде рим сан-биле аңгылап демдеглээн чуруму четпес.

«Аржаан суглуг өскен хемим» — бирги эгеде (арын 7) — ооң бирги, ийиги, үшкү кезектерин демдеглеп каан, а дөрткү кезээн демдеглевээн, бешкизи бар болду.

Ол ышкаш 296—297 арыннарның аразында кескен саазыннарны чүге чудугаралап арттырып кааныл? Авторнуң талазынга хуу дилээм бар: колхоз организастап турган, маадырларның чугаазының аразында **кадының ажылы** деп домак бар. Ол домакты өскертип, каттышкан ажыл-агый диве кандыгыл? Ниитизи-биле чогаал — номчукчуларга эки белек.

Клара САГДЫ.

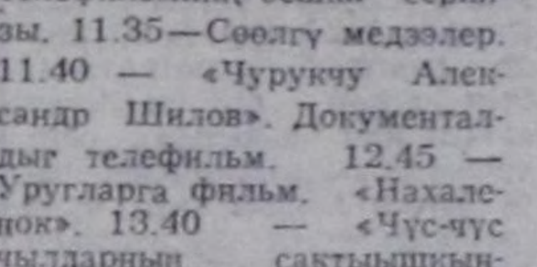

МАРТ 28-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Кино аян-чорукчуларының клуву». 9.55 — Бичии уругларга болгаш аныяктарга музыканың Бүгү-эвилел неделязынга уткуштур. 10.25 — «Долгая дорога в дюнах». Чеди сериялыг уран-чечен телефильмниң бешки серияззы. 11.35 — Сөөлгү медээлер. 11.40 — «Чурукчу Александр Шилов». Документалдыг телефильм. 12.45 — Уругларга фильм. «Нахаленок». 13.40 — «Чүс-чүс чылдарның сактыышкыннары». Поозерьениң чурттакчыларының ёзулалдарының болгаш чаңчылдарының дугайында эртем-нептереңгей фильм. 14.00 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Сөөлгү медээлер. 14.45 — «Беш чыл — кижи бүрүзүнүң херээ». Документалдыг фильмнер: «Улуг өг-бүле», «Тывыышкыннарның чымыжы. Заводтуң ийиги профессиязы». 15.25 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Рахмадиевтиң чогаалдарындан концерт. 16.15 — «. . .Он алды хар чедир болгаш оон-даа улуг назылыглар». 17.00 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 17.30 — Бүгүдеге стадион. 18.30 — И. С. Бах. «Чакана», Гитарага Н. Епес (Испания) күүседир. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Хөглүг нотажыгаштар». 19.15 — «Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини». 19.45 — «Долгая дорога в дюнах». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 6-гы сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Неделяда спорт. 21.55 — «Чоннуң ырызынга ынакшыл-биле». Аас чогаалының «Карагод» деп ансамбльның концерти. 22.25 — «ДОСААФ — Төрээн чуртка». Документалдыг фильм. 22.45 — 23.00 — Бөгүн делегейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.35 — Немец дыл. 13.05 — «Оттуг кижи-дир силер». К. И. Чуковскийниң амыдыралының болгаш чогаал ажылының дугайында документалдыг телефильм. 14.05 — Уругларга фильм. «Хоочун мастерниң чагыы». 2-ги серия. 15.10 — Сөөлгү медээлер. 15.15 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Школа амыдыралы». Тележурналдың амыдыралында: № 1 школаның пионерлер дружиназының чыжы. № 4 школаның 35 чылынга: «Төрээн чериңни билип ал, аңаа ынак бол» деп конкурс. 18.30 — Делегей байдалының допчулалы. 18.45 — «Британия дугайында чамдык чүүлдер». Документалдыг фильм. 19.05 — «Азия тову». Программада: «Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя»; «Хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар». Дамчыдылганы юрист В. И. Плотников башкарар. «Серемчилел чок чорук — өрттүң чылдагааны». Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң өртке удур камгалал килдизиниң улуг инженери В. И. Санниковтуң чугаазы; Сөөлгү медээлер. 19.35 — Киножурнал. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — «Бо хоорайда». Документалдыг фильм. 20.30 — Л. Минкус. «Пахита» балеттен кыска көргүзүг. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ювелирное дело». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.05 — «Ала-чурттуң оглу». Орус эртемден В. И. Татищевтиң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында эртем-нептереңгей телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.30 — 01.00 — ССРЭ-ниң хоккей талазы-биле чемпионады. «Советтерниң чалгыыннары» — «Спартак». 2-ги болгаш 3-кү ойнаашкыннарын көргүзер.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

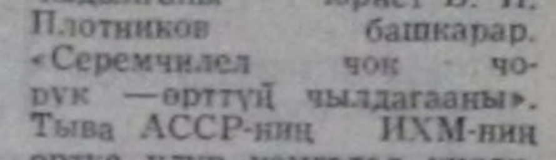

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге биче хар чаар. Барыын чүктен хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 3—8, чамдык черлерге 12—17 градус соор. Хүндүс 3—8 градус чылыыр, чамдык черлерге 0 градус болур.

Автоорукатарга көстүрү эки.

Кызылга чуга булуттаар. Дүне агаарының температуразы 3—5 градус соор, хүндүс 3—5 градус чылыг болур.

МАРТ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Вечера на хуторе близ Диканьки» 10.00, **«Легенда о княгине Ольге»** 11.40, 14.30, 17.30, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Мультсборник 9.00, 12.30, 15.50, **«Третий принц»** 10.40, 14.00, **«Тутси»** 17.30 19.20, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Приключения Робинзона Крузо — моряка из Йорка»** 10.00, 13.00, **«Созданы друг для друга»** 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Белый флюгер»** 13.30, **«К сокровищам авиакатастрофы»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретарьаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2086.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1: ТС—00084